

die gebruik van die dubbele negatief ¹⁾, doen presies so kragtig Afrikaans aan soos die *Berigt* van WIKAR. Hy het die woeste wêreld ingetrek, was „schrijver” in diens van die Kompanjie, die VAN REENENS het in Kaapstad op Rondebosch bly woon, was tog in die eerste plek vooruitstrewende boere met uitgebreide plase al ontmoet ons hul as jagters of toggenote met bekende reisigers na die verre binnelande. Albei het 'n Afrikaans-getinte taal geskryf, die gees van albei was „van vreemde smette vry.”

Met die eerste oorgawe van die Kaap, 1795, is die joernale en dagboeke wat in Hollands geskryf was met 'n Afrikaanse inslag, tydelik, met die tweede oorgawe vergoed stopgesit, wat die Artikelbrief van die Edele Kompanjie betref, want die het 'n historiese dokument geword. Maar die goeie voorbeeld sou nog jare deur die boere wat enige aanleg vir die skryfkuns gehad, gevolg word. Ons het in die ou joernale met gespanne aandag van wonderbaarlike ontkominge geles in die dae toe die vlaktes nog gewemel het met wild en nog „wilder” mense, ons het op vreemde etnografiese waarnemings gekom en ons het iets van die vrye gees van die Suid-Afrikaanse veld, wat hom nie al te veel oor die verlede en die dag van môre bekommer nie, geproe. Die grootste bydrae tot hierdie onderafdeling van die lettere is gelewer deur manne wat nie van geboorte Afrikaners was nie, maar hul werk behoort onteenseglik tot ons geestelike besit. ²⁾ Aan die eerste geslagte gebore Afrikaners het hul hul enigste skriftelike uitingsvorm oorgedra nl. die joernaal, die dagboek en die brief.

Tydens die Bataafse Republiek (1803—1806) is daar weer 'n reis na die binneland tot by die oostelike grens onderneem, waaruit vername reisbeskrywings voortgevloei het, nl.: *Reisen in sudlichen Africa in den Jahren 1803, 1804, 1805 und 1806*, Von HINRICH LICHTENSTEIN, vormaligen Chirurgien-Major beim Bataillon Hottentottischer leichter Infanterie in Hollandischen Diensten am Vorgebirge der guten Hoffnung,

¹⁾ p. 153, „niet met PIENAAR niet”.

²⁾ Vgl. *South African Literature, The Times* Nov. 5, 1910.

Doctor der Medicin und Philosophie, ordentlichen Professor der Naturgeschichte an der Universitat zu Berlin und Mitglied mehrerer Gekehrteb-Gesellschaften, ¹⁾ die beroemde werk van 'n Duitser; die *Joernaal en verbaal eener landreijse in den jare 1803, door den gouverneur en generaal deezer Colonie J. W. Janssens door de binnenlanden van Zuijd Africa gedaan* ²⁾ opgestel deur 'n Hollander, die Aide-de-camp van JANSSENS, kaptein W. B. E. PARAVICINI DI CAPELLI; *Dagverhaal van eene reis naar de Kaap de Goede Hoop en in de Binnenlanden van Afrika* door Jonkvr. AUGUSTA UITENHAGE DE MIST, in 1802 en 1803, ³⁾ en ten slotte: *Dag-Verhaal Eener Reize naar de binnenlanden van Africa beoosten de Kaap de Goede Hoop geleegen*, in den Jaare 1803 gedaan door Z. E. den Gouverneur en Generaal en Chef J. W. JANSSENS verzeld door deszelfs AIDE DE CAMP Capt. Paravicini de Capelli, den in Chirurgyn by het Escadron Ligte Dragonders Passet, den Heer DIRK G. VAN REENEN en deszelfs Zoon DANIEL

¹⁾ Bei C. SALFELD, Berlin 1811—12. (2 dele). Die eerste Engelse vertaling is van ANNE PLUNTRE, Londen, twee dele, 1812 en 1815, die jongste dié van die Van Riebeeck Society. Die beste Hollandse vertaling, dié van W. GOEDE: *Reizen in het Zuidelijk Gedeelte van Afrika 1803—1806*, Dordrecht, 1815.

²⁾ Uitgegeë deur GODÉE MOLSBERGEN: *Reizen IV* p. 100—209, na die handskrif van die Collectie PÉLÉRIAN, Ryksargief, 's-Gravenhage. Die handskrif waarvan die uitgewer melding maak (*Reize IV* p. 100) maar nie geraadpleeg het nie, omdat hy nie kon vasstel waar dit te vind is nie, is in besit van die „Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië,” 's-Gravenhage. Daardie handskrif bevat 13 pragtige akwarelle en ook nog 'n *Joernaal eener Landreize naar de Saldanha en St. Helena Baayen in de maand Mey*, 1804, waaraan die goewerneur en sy Aide-de-Camp, HENDRIK CLOETE van Constantia, en JACOB VAN REENEN almal deelgeneem het. Die handskrif is in 1917 deur die heer J. W. IJZERMAN aan die „Koninklijk Instituut” gegee, hy het dit by die firma BRILL in Leiden vir f 100.— gekoop wat dit omstreeks 1915 van Prof. C. M. KAM oorgeneem het. (Prof P. J. VETH en KAM noem dit in hul Bibliographie, Utrecht 1876, p. 75).

³⁾ *Penélope* dl. VIII 1835, pp. 72—96, 97—127. *Onze Eeuw*, 15de jaargang dl. III, p. 396 en dl. IV, pp. 86—107. JOHANNA NABER: „De reis van AUGUSTA VAN UITENHAGE DE MIST door de Binnenlanden van Z. A., 1803—4”.

VAN REENEN. Gehouden en beschreeven door D. G. VAN REENEN. ¹⁾

DIRK GYSBERT ²⁾ is gedoop 28 Julie 1754. Hy het as vaandrig in diens van die Kompanjie getree en is op 28 Julie 1776 met ALETTA CATHARINA HURTER getroud. Hij het die pragtige plaas „De Papenboom” of „De Brouwerij” by Nieuwland besit waar die Franse argitek THIBAUT vir hul ’n huis gebou het wat ANNE BARNARD die mooiste „mansion” in die Kolonie gevind het. ³⁾ Die bierbrouwery wat hy van sy skoonvader S. W. HURTER oorgeneem het, het hom ’n goeie inkomste besorg daar hy die reg verkry het om bier aan al die herberge en taphuse van die stad te lewer. Op sy vernaamste plaas Rhenosterfontein aan die Breede Rivier, distrik Swellendam, het hy ras-perde geteel, met vee en Spaanse en Engelse wolskape geboer. Dit dien vermelding dat die broers VAN REENEN die eerste Afrikaanse boere was wat Spaanse wolskape met Kaapse vetstert-skape gekruis het. Ook die wynbedryf het DIRK bevorder deur goeie wyn te maak en verbeterde Kaapse brandewyn te stook. Daarom lê dit voor die hand dat hy in 1804 onder die Bataafse Republiek tot lid van die „Kommissie ter verbetering van Veeteelt en Landbouw” benoem word en in 1812 onder die Engelse regime van die gereorganiseerde „Board of Agriculture.”

DIRK GYSBERT het die rang van Kaptein van die Burgerkavalerie beklee by die verdediging van die Kaap in 1795 en ook in 1806 het hy oor ’n Kompagnie Wynbergse kavalerie bevel gevoer toe die Hollandse gesag vir die Engelse vir die

¹⁾ Deur bemiddeling van die heer N. VAN DEN BERG, Driebergen, Holland, het ek op hierdie onuitgegewe handskrif gekom waarvoor ek hom hier my dank betuig. Dit word uitgegee deur prof. W. BLOMMAERT van die Universiteit van Stellenbosch in die publikasies van die Van Riebeeck-vereniging, waarin besonderhede oor die fonds sal gegee word.

²⁾ Vir enkele lewensbesonderhede is ek dank verskuldig aan die toekomstige uitgewer van die Journaal, prof. W. BLOMMAERT. Die res is ontleen aan DE VILLIERS: *Geslachtregister in voce Van Reenen*, GODÉE MOLSBERGEN: *Reizen II* en P. B. BORCHERDS: *An Autobiographical memoir* pp. 32, 256. My dank ook aan mnr. CHARLY VAN REENEN, Retreat, vir enige mondelinge inligtinge oor die familie.

³⁾ Afgedruk in Dorothea Fairbridge: *Historic Houses of South Africa*.

tweede maal moes wyk. Hy was 'n warm vaderlander en 'n magtige ondersteuner van die Patriot-beweging. Gevolglik het hy hom onder die Bataafse bewind volkome gelukkig gevoel in die vertroue wat Generaal JANSSENS in hom gestel het. Met sy seun DANIEL het hy die tog na Kafferland meegemaak as gids en soos blyk uit sy joernaal 'n belangrike aandeel gehad in die onderhandelinge met die ontevrede boere en met GAIKA en ander Kafferkapteins op die Oostelike grens. Die probleme van die Afrikaner het hy met ander oë dan die van sy toggenoot-skrywer, PARAVICINI DI CAPELLI, aanskou en met 'n ander pen uiteengesit.

'n Vergelyking tussen die *Journaal* van PARAVICINI DI CAPELLI, die in 1803 aangekome Hollandse amptenaar met sy on-hollandse naam, die man wat vreemd staan teenoor al die nuwe in Suid-Afrika, en die *Dag-Verhaal* van die ingeburgerde boer, wat in sy ouderlike huis op Rondebosch 'n suiwer Hollandse opvoeding gehad het, hoe gering dan ook in vergelyking met dié van die aide-de-camp van genl. JANSSENS, laat twee belangrike punte na vore kom. Ten eerste blyk dit dat nieteenstaande 'n gevoel van verwantskap die gees van die Hollander en dié van die Afrikaner wat in die sewentiende eeu identiek was, en in die loop van die agtiende eeu aanmerklik gaan verskil het, nou in die begin van die neëntiende eeu reeds onherstelbaar uit mekaar gegaan het; ten tweede blyk dat daar 'n kloof tussen die spreektaal van die Hollander en die Afrikaner gekom het wat hom tot in die geskifte openbaar hoe die Afrikaner ook al tot die beste van sy vermoë suiwer Hollands probeer skrywe. Die *Journaal* van DI CAPELLI wemel van gallisismes wat aan die end van die agtiende eeu erg in die mode was, soos „jouisseeerde”, „geavanceerd”, „gedistingueerdste”, „prouveerd”, „geretourneerd”, „preparatoire arrangementen;” die *Dag-Verhaal* van VAN REENEN is in eenvoudige gemaklike Hollands opgestel, 'n taal wat spore van Afrikaans dra (die geslagte sit hom dwars), maar tog veel digter by suiwer Hollands staan as dié van die reisverhaal van WIKAR.

Dit is in hul verhouding tot die kleurlinge en die sendelinge waarin die verskil die duidelikste spreek. In albei verhale

word teen die begin 'n beskrywing gegee van 'n besoek aan Baviaanskloof (Genadendal), waarin die vreemdeling-standpunt van die verhaal lynreg teenoor die Afrikaner-standpunt van die ander staan. DI CAPELLI was gedrenk in die leer van „vryheid, gelykheid en broederskap,” en in dié van ROUSSEAU, terwyl VAN REENEN, ook 'n oortuigde aanhanger van die Bataafse Republiek, tog die onverskilligheid van die agtiende-eeuse kerk teenoor die sending wat die Hernhutter-sending, GEORGE SCHMIDT, in die Baviaanskloof nie kon duld nie, nog nie heeltemal ontgroeï het nie. Neerbuigend, uit die hoogte teenoor die boere, beskermend teenoor die Hottentotte, kom die gevolgtrekking van die vreemdeling aan die slot van die beskrywing van hul ontvangs op Genadendal: ¹⁾

„De boeren zagen misschien liever dat de Hottentotten hun meer dienstbaar en ondergeschikt waaren, en considereeren niet, dat zij oorspronkelijke vrije inwoonders van het land zijn; voornamentlijk schijnt zekere JAN ZWART in dit district woonachtig, hun een kwaad hart toe te dragen. Den staat dezer fondatie zoude met eenige te doene inrigtingen zeer nuttig voor de Colonie kunnen worden en het lot der Hottentotten merkelyk gelukkiger worden.”

Nugter en prakties, uit ervaring gebore, nie altyd simpatiek teenoor die kleurlinge nie, is die mening van VAN REENEN oor die instituut waaroor DI CAPELLI so verruk skrywe. Die Hottentot-kinderkoor van vyfhonderd bekeerlinge, wat die goewerneur en geselskap toesing, dra nie sy ongemengde goedkeuring weg nie. Hulle sing geestelike liederes „met een aandoenlyk stem en veel devotie” maar hulle sou „veel meer nut aan ons land hadde toegebragt met het toepassen en voortteelen van vee.” Die Afrikaner voel hier intuïtief aan dat 'n botsing van twee onverenigbare lewensbeskouings soos gehuldig deur Boer en Philippyn respektiewelik, onvermydelik is: hy sien hoe digter die geselskap by die oostelike grens kom, hoe groter die verwoesting op die plase aangerig deur die inboorlinge, en sy hart bloei vir sy landgenote.

¹⁾ GODÉE MOLSBERGEN: *Reizen* IV, p. 116.

Albei skrywers is goeie opmerkers en bewonderaars van die natuur, maar die bewondering kom op verskillende maniere tot uiting. DI CAPELLI het orals oog vir die natuurskoon vir die „romantique legging” van Kaaimansgat, die heuvelagtige streek waar hy dikwels moet te voet gaan „tot soulagement der paarden” en om alles „met zeer veel vermaak”¹⁾ beter te kan aanskou. Ons kry die gevoel dat hy die landskapskildering invleg as versiering sonder om die verband met die ontwikkeling van die menslike drama wat daar om hom afspeel, vas te hou. VAN REENEN sien die omgewing met ander oë: alleen maar die verwoeste plase van sy landgenote, die siektes onder hul vee, die gebrek aan water in die somertyd, die onherbergzaamheid van die streek kan sy aandag blywend boei. Maar waar die ou reisbeskrywers dikwels melding gemaak het van die wondere van Gods skepping, van Sy beskermende en reddende liefde betoon aan die swakke hulpelose skepsels, of gekla het dat Hy hul nie wou „favoriseren”, praat die Afrikaanse aanhanger van die Bataafse Republiek nie van „God” nie, maar van die „Natuur” as die allesoorheersende mag. Aan die slot van die beskrywing van ’n wonderbaarlike redding deur Boesmans laat VAN REENEN nadenkend daarop volg:

„Wij zagen de uitwerking der Natuur op het schitterendste wijze in deze wilden uitblinken, daar zij hun eigen leven waagden en bijna verbeurden om dit van eenen anderen te redden.”

Aan die skoonheid van berge en bosse en riviere is hy reeds gewend, maar byna kinderlik is sy vreugdevolle bewondering vir die skilderagtige van hul stoet, met die gids voorop, wat met kronkels en draaie ry. „Een aangenaam gezigt” vind hy „de gehele Caravanne met schapen, paarden en runderen en al hetgeen bij ons was te zien doorwaaden, en behouden overkomen.” Die grootsheid van die Afrikaanse donderbui, die onverskrokkenheid van die generaal, wat haar verwoestende aard nie ken nie, is vir hom huiweringwekkend. JANSSENS is

¹⁾ GODÉE MOLSBERGEN: Reizen IV, p. 116.

„door het Goddelijk gezigt der zo subiet op de ijselijke donderslagen volgende bliksemstraalen zodanig getroffen, dat hij een geruimen tijd lang in een zwaare reegen in bleef stil staan, om dit aan te zien, zonder in de wagen, die met een goede tent bedekt was, te willen komen schuilen.” Die allermooiste klank is vir hom nie die donder nie, maar dié van die „waldhoorn” waarop die goewerneur blaas tot die berge tot viermaal die eggo repeteer. Magteloos staan hy om hierdie „buitengemeen frappant effect” te beskrywe.

Ons ontmoet allerlei bekende figure in die *Dagverhaal*, veel raker geteken as in die offisiële stuk van DI CAPELLI: Daar is in die eerste plek die generaal self, „die altoos bij deze moeilijke weg de voorste man en de eerste op de hoogste bergen was, lachte dikwils, onder het zugten en klagen dat verscheide onzer deden.” Daar is die Engelse oud-kapitein CALLANDER, „die hier eenigen tijd als een Philosoph geleefd had”. Daar is COENRAAD BUYS, wat sy vlug uit die kolonie na Kafferland toeskrywe aan die vervolging van die vorige goewerment.¹⁾ Die bewoners van Swellendam maak ewig rusie, die leraar VON MANGER sit in die moeilikheid met ’n groot kerkskuld wat ingevorder moet word voor hy na Holland kan vertrek. Hulpvaardig, begrypend tree die joernaalhouer op as bemiddelaar tussen die rusiemakende partye. Onderhoudend word vertel van FREDERIK WERNER, die Graaff-Reinetse burger, wat die goewerneur „mede met eenige klijne stukjes Canon wilde begroeten” en alleen daarin slaag om homself en sy kleinseun te beseer, deurdat die kruithoring bars. Alles word ewe gemoedelik, ewe simpatic beskrywe in ’n eenvoudige, helder styl wat goed by die anekdotiese pas.

Van die inboorlinge langs die Visrivier wat met ’n enkele penstreep as lewende wesens voor ons staan, kan genoem word die Hottentot-tolk, Platje, wat „zeer goed Hollandsch, ook kaffers en zijn moedertaal” praat, en die slaaf van JANSSENS, Tronie, wat agter ’n gekweste seekoei aan die

¹⁾ Vgl G. S. PRELLER: *Sketse en Opstelle — Buys en sy Bure*, p. 103—122.

Groot-Rivier probeer deurswem en sy lewe daar sou gelaat het, was dit nie vir die reddende hande van 'n paar bewoners van die vlakke, die Boesmans nie. Skilderagtig geteken, met 'n prentjie uit die inboorlingewe, is die toneeltjie waarin die Kafferopperhoof GAIKA met sy moeder „een corpulente vrouw,” twee vroue van GAIKA, „en nog een paar andere vrouwen — de vrouwen zaten op de kar” — by die goewerneur aangesit kom en soos kinders mooi broodjies bak oor hul vernielsug botgevier op die plase.

Die *Dag-Verhaal* is die werk van 'n man wat oor die landsomstandighede nagedink het en 'n oplossing soek, wat met sy volk meegeleef het, wat by die medelye 'n helder verstand besit het en met praktiese raad aangedui het hoe daar verbetering in die gaos op die grense gebring kon word. Sy wetenskaplike sin, sy gevoel vir orde, juistheid en presiesheid blyk uit die noukeurige opgawes in die teks van alle huise wat afgebrand is en skade aangerig sowel as uit die samestelling van 'n register aan die slot, iets wat selde aangetref word, ook by die beste skrywers van sy tyd.

Sy vrou was intussen gestorwe en op 16 September 1804 is hy hertroude met JOHANNA CATHARINA CRUIJEWAGEN, die weduwee van JACOB PIETER DENEIJS. DANIEL wat mee op reis was, het sy vader die voorbeeld gegee want hy is reeds op die 2de Oktober 1803 met CORNELIA ARNOLDINA DENEIJS, die dogter van sy toekomstige stiefmoeder, in die huwelik getree.

Maar finansiëel het dit met DIRK GYSBERT en sy broers wat hul nog minder goed as hy by die nuwe heersers kon aanpas, afdraend gegaan onder die Engelse bewind. Die groot perdetelers het die Engelse smaak vir wedrenne met die gewone nasleep van dinees en bals opgedoen wat op die duur 'n element tot verengelsing en vermindering van vlyt en inkome geblyk het.¹⁾ Generaal CRAIG het in 1796 van hom gepraat as 'n „gematigde” man, Lord CHARLES SOMERSET het hom in 1826 vleiend genoem „one of the worthiest and most respectable inhabitants of the Colony” maar by sy

¹⁾ Vgl. BOSMAN: Drama en Toneel, p. 40—41.

dood op 74-jarige leeftyd twee jaar later (1828) op die plaas van sy seun DANIEL in die distrik Swellendam, het hy, die skatryke vooruitstrewende Afrikaanse grondbesitter, 'n insolvente boedel nagelaat. As die Dietse beskawing hom stoflik en maatskaplik wou handhaaf, het dit teen die jaar 1828 toe Engels in die geregshowe ingevoer en Hollands heeltemal teruggedring word, vir die boerebevolking tyd geword, om buitekant die grense 'n nuwe tuiste te soek. In die stad was die toestand 'n tydlang nog rooskleurig maar die ou geslag van Kaapse families, die „aristokratiese” boerestand wat soveel bygedra het tot die ontdekking van die binne-land, die bevordering van die landbou en die instandhouding van die Hollandse gees aan die Kaap, was aan verdwyn en die jonger geslag met ander begrippe vervul. Ons het 'n *fin de siècle*, in alle betekenisse van die woord, bereik.

HOOFSTUK V.

'N SATIRIESE DIGTER OOR DIE EERSTE OORGAWA VAN DIE KAAP, SY TEENSTANDERS EN MISTIEKE TYDGENOTE.

I. 'N TREURIGE BLADSY IN ONS GESKIEDENIS. HUBERT DIRK CAMPAGNE BEKAMP SY TEENSTANDERS.

Die revolusionêre gees van Europa het ook in Suid-Afrika weerklank gevind. Algemene ontevredenheid en klein opstandjies kenmerk die kwynende bestaan van vroeër heerlijkheid van die Oosindiese Kompanjie, waaraan die koloniale aangeleenthede van Nederland toevertrou was. In die tweede helfte van die agtiende eeu is die Kompanjie vinnig op die afdraend, en nieteenstaande die groot geldelike ondersteuning van Staatsweë verleen, stort die hele saak in die laaste dekade van die agtiende eeu ineen en word die Kompanjie by artikel 247 van die grondwet van 1798 ontbind.

Die eerste verowering van die Kaap in 1795 is 'n treurige bladsy in ons geskiedenis.¹⁾ Die respektiewe rol van die burgers enersyds en van die regering en hoofde van die staande leër andersyds in hul verdedigingstelsel, wat op die oorgawe uitgeloop het, was die natuurlike uitkoms van die kloof, wat daar ontstaan het tussen kompanjiedienare en die gemeenskap van vryburgers, waaroor hul regeer het. Die losse bestanddele van die Suidafrikaanse boerebevolking was nou reeds taamlik tot één groep saamgesmelt; ondanks die onderlinge rusies was daar 'n gevoel van solidariteit. Hulle het saam hul regte

¹⁾ Vgl. P. S. Roux: *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652—1795)*, Kaapstad, 1925.

en demokratiese beginsels gehandhaaf as die owerheid neigings van tirannie toon. Maar met die burgery saam optree teen 'n gemeenskaplike vyand het die owerheid nie geken nie, in die troebele van „Patriotte” en „Prinsgesindes aan die Kaap.”¹⁾

Die Graaff-Reinnetters wou hul onafhanklikheid beveg en het so ver gegaan om JAN PIETER WOYER na Batavië af te vaardig om die hulp van die Nederlands-Indiese regering in die beroerde omstandighede in te roep.²⁾ Onder die invloed van die omwentelinge in Europa het Graaff-Reinet hul politieke onafhanklikheid in Februarie 1795 geproklameer, die landdros verja en ADRIAAN VAN JAARVELD as hul kommandant aangestel. Hul voorbeeld wat spoedig deur Swellendam gevolg is, was geen optrede teen die Republiek van die Verenigde Nederlande nie, maar teen die Oos-indiese Kompanjie. In Junie 1795 kies die Swellendammers hul Nasionale Vergadering en ook hul landdros word oor die grense gesit. Onderwyl moes die Stadhouer in Januarie 1795 vir die verenigde partye van die Hollandse revolusionêre en die Franse troepe na Engeland uitwyk. Op 16 September van dieselfde jaar neem genl. CRAIG besit van die Kasteel in Kaapstad, 'n stad waarin die groot meerderheid van die Hollandse amptenare tot die ondersteuners van die Prins-Stadhouer kon gereken word. Dit hoef ons dan ook nie te verbaas nie dat die fiskaal, WILLEM STEPHANUS VAN RYNEVELD nadat hy daardie regterlike amp in diens van die Oos-indiese Kompanjie beklee het, onmiddellik in Britse diens oorgaan, „it being General Baird's intention that all the immediate duties of the civil administration should be executed by him under his Excellency's own superintendence and directions.”³⁾ Sy onheuse behandeling van JOHANNES DE FREIJN wat as kaptein van die pakketboot *Het Haasje* in oorleg met NEDERBURGH en FRIJ-KENIUS en VAN OVERSTRATEN (die hoogste gesagvoerders in

¹⁾ Vgl. C. BEYERS: *Die Kaapse Patriotte*, Kaapstad, 1930.

²⁾ Vgl. Een weinig bekende bladzijde uit die Z.A. Geschiedenis, „*Hollandsch-Zuid-Afrika*, 15 Mei, 15 Juni, 15 Juli 1920.

³⁾ THEAL: *History of S.A. since 1795* Vol. I p. 147.

Batavië op daardie tydstip), vanuit Batavië die gevaarlike ekspedisie onderneem om die Kaapse patriotte behulpsaam te wees, strek VAN RYNEVELD nie tot eer nie. Vernederend is die ywer van die oorgelope amptenaar, waardig die houding van die gevangene DE FREIJN, wat alle aanbiedinge en alle bedreiginge van die hand wys en botweg weier om die name van die Graaff-Reinetse burgers te openbaar met wie hy hom in verbinding moes stel as hy nie in hande van die Engelse geval het nie. In 'n soort van *Open Brief* deur HUBERT DIRK CAMPAGNE,¹⁾ gebore in Tiel, 1763 een van die dienare van die Hollandse gesag aan die Kaap wat tydens die Engelse besetting gevangenskap bo 'n betrekking in die diens van die oorweldigers verkies het, kom 'n lang historiese gedig voor: *Gedachten bij de beschouwing van het voorleeden en toekomstige lot van de Kaap* waarin gewaarsku word teen VAN RYNEVELD *cum suis* wat die vreemdeling binnehaal en hul landgenote in ballingschap stuur.

Toe die Kaap in hande van die Engelse oorgegaan was, is menigeen wat hom nie aan die toestande kon aanpas nie, na Engeland in gevangenis gestuur. Daaraan herinner die lied: „Afscheidsgroet van de Weledele Heren BLOEMENDAAL, COOPMANS, DE SITTER, en VAN BARNEVELD, by gelegenheid van hun vertrek van de Kaap de Goede Hoop in krijgsgevangenskap naar Engeland.”²⁾

Ook CAMPAGNE is in 1796 in hegtenis geneem, toe hy op besoek in Kaapstad was, en na Engeland gedeporteer om daar sy straf te ontvang — vir getrouheid aan sy vaderland. Hy vergewe maar vergeet nie as hy hom later verheug in die heerskappy van die Bataafse Republiek in sy *Gedachten*

„'k Vergeet den kerker niet — 't is waar: doch zal nooit zoeken
 Zo min als *Neethling* of *Vermaak*
 Het recht door een oned'le wraak!
 Wij haaten d' ontrouw van — maar zullen hen niet vloeken.”

¹⁾ „Gedrukt voor den Schrijver”, Amsterdam, 1802, en opnuut uitgegee in *Hollandsch Zuid-Afrika*, 15 Julie 1920. Oor CAMPAGNE, vgl. ook THEAL: *Hist. of S.A. since 1795*, Vol. I p. 9.

²⁾ *Hollandsch-Zuid-Afrika*, 15 September 1920.

Dieselfde gedagte spreek so duidelik uit sy *Memorie en bijzonderheden wegens overgawe der Kaap de Goede Hoop 1795*¹⁾ waarin Campagne „vastelijk besloten hebbende zelfs aan mijne vijanden dat recht te doen wedervaren 't welk hen natuurlik komt. Ik zal de vaderlandsliefde en trouw in EGBERTUS BERGH roemen terwijl de Heer WILLEM STEPHANUS VAN RIJNEVELD en meer, in hunne waare gedaante zullen te voorschijn treden; altoos gedenkende aan de woorden van die groote wet: doet niet aan anderen 't geen gij niet wild dat u geschiede.”

Die name van die ontroues word verswyg, maar een uitsondering moet hy tog maak, nl. VAN RYNEVELD, ook as hy sy gevoelens in versvorm oor die oorgawe van die Kaap uitstoot in *Gedachten*:

„Doch zo een RIJNEVELD.... zo listige sijreenen,
 verdrijven door hun tooverfluit
 De waarheid ten gehoorzaal uit,
 Dan sneeft uw welvaart — of zij kruipt op magre beenen!”
 Eischt recht; maar eischt geen wraak, geliefde Kaapenaaren!
 De billijkheid vindt altoos heul,
 't Geweeten strekk' alleen ten beul,
 Voor den Ontheiliger van haardstee en altaaren.”

Dit is hierdie ontroues wat lady ANNE BARNARD so gemaklik in haar strikke gevang het. Deur haar aangename persoonlikheid het sy gewet om hul oor te haal om haar behulpsaam te wees om nog meer „true friends of the Government” te werf. In haar brief van 12 September 1797 aan HENRY DUNDAS, die Koloniale Sekretaris in Londen, maak sy met voldoening melding van haar onderhoud met VAN RYNEVELD:

....though an honest man, he was prejudiced, and if I followed his advice I should keep the friends the Government had already, 't was true; but I should never make any new ones. When I went down the list with him he threw in so many objections to persons whom he called, „disaffected” that I feared none would be left, and said so. Oh' he said, leave it to me, and you shall have at

¹⁾ Handschriif in Ryksargief, 's-Gravenhage, kopie in Kaapse argief.

your parties true friends of the Government.' ,But remember,' said I, ,we are come out here not to call the righteous but sinners to repentance, if I may say so without being profane.' ,Well' he said, ,if you are determined to bring the sheep and goats together in one fold you must take the chance of your party becoming a bear-garden.' ,But I am going to give a ball,' I said, ,mon ami; and music hath charms to soothe the savage breast.' ,He laughed and gave way, and so I had things as I wished" ¹⁾

Toe die fiskaal tot regter onder die Engelse administrasie bevorder was, het H. D. CAMPAGNE, die digter van die *Gedachten*, die promosie in 'n honende vers besing waardeur ons tot die ontdekking kom dat die Hollandse predikant-familie VAN LIER, en veral die digteres CATHARINA ALLEGONDA, met die oorloper goed bevriend was. Die verengelsings-politiek is vir H. D. CAMPAGNE 'n steen des aanstoets en hy giet sy sarkasme op die voorstanders daarvan uit in *De Bevordering van den Heer Willem Stephanus van Ryneveld* aan Mejuffrouw VAN LIER. ²⁾

„Ik deele, o edle kunstvriendin,
In 't lot van uwe zangerin:
Het zelve hemelvuur, dat U heeft aangedrongen,
Heeft mij . . . 'k had voor uw RYNEVELD,
Had Phoebus mij bestraald, een staamlend lied gezongen
En ook mijn lier gesteld.

Dan och! 'k verzink in Uw tafreel
Door toverkracht van Uw penseel!
'k Zie beevend mij het lot van Marsyas genaaken!
Lannoy zwijgt immers als gij zingt,
En ik, vermeetele! durf nog aan de Cither raaken,
Daar gij naar lauwren dingt!

Nog eens: mijn Nymph, o kunstvriendin,
Knielt schaamrood voor uw zangheldin!
En zal uw RYNEVELD in stilte hulde bieden;
De bleeke nijd die woed alreeds
Geen nood! Uw vriend houdt stand, zijn haat'ren zullen vlieden;
God, God bewaakt hem steeds.

¹⁾ Lady ANNE BARNARD: *South Africa a Century ago* p. 26.

²⁾ *Holl. Z.A.* 15 Aug. 1920.

Triumph! daar duikt een Seraph neêr!
 Een hoogre macht beschermt zijn eer.
 Bloos, nietig weezen! die zijn glorie durft begrimmen!
 Als alles.... als de vriend der deugd
 Uit 't stof des doods verrijst, zal hij ten hemel klimmen
 In de ongekende vreugd....

'k Zie Themis statig uitgedoscht;
 De schaamle weezen, de weeuw verlost,
 Zij juichen! Juicht met hun, Gij dankbaare Africaanen:
 't Is God; die U deez' Gracchen gaf;
 Wij eeren RIJNEVELD met stomme hartetraanen
 Tot d'oevers van ons graf!

Van dieselfde spotter, te oordeel na die handskrif en die toon, is die gedig: *De Verwaandheid in Africa*, waarin die opgeblazenheid, die pralerigheid van die Kapenaar bespot word.,¹⁾ waardeur hy verlei was deur die hoë betrekkinge hom aangebied deur die oorwinnaar.

Die agtiende-eeuse Hollandse amptenare het in die algemeen goed gewet hoe om hul aan nuwe here aan te pas. Sommige soos die gemoedelike PETRUS BORCHARDUS BORCHERDS, die skrywer van 'n belangrike *Memoir*,²⁾ het nie uitgemunt deur siele-grootheid nie, maar het andersdenkendes dan ook geen aanstoot gegee nie, nóg in weg, nóg in werk; ander soos VAN RYNEVELD het van hul magsposisie gebruik gemaak om hul landgenote te verdruk en het daarvoor die lof ingeoes van kleurlose landgenote soos BORCHERDS,³⁾ sowel as van die vreemde owerheid.⁴⁾ Hy het hul dan ook getrou bygestaan van die eerste môre, 15 September 1795, toe hy met J.J. LE SUEUR die onderhandelinge met genl. CRAIG op Rustenburg (die huis van die Hollandse goewerneurs op Rondebosch) aangeknoop het,⁵⁾ tot aan sy dood. Hy

¹⁾ *Hollandsch-Zuid-Afrika*, 15 Sept. 1920.

²⁾ *Auto-biographical Memoir of Petrus Borchardus Borchards Cape Town 1861* by A. S. ROBERTSON.

³⁾ *Memoir* p. 283.

⁴⁾ Ook THEAL is hom gunstig gesind. Vgl. *History of S.A. since 1795* Vol. I pp. 2, 147, 154, 199, 201, en *History and Ethnography*. Vol. III pp. 232, 272, 401.

⁵⁾ Vgl. THEAL: *Hist. & Ethn.* Vol. III p. 272.

was een van die drie regters van die eerste rondgaande Hof wat Kaapstad op 14 Oktober 1811 verlaat het, en sou een van die lede van die „Swarte Ommegang” van 23 September 1812 gewees het as die dood hom nie die vorige maand weggeruk het nie. ¹⁾

Die vraag kom op of hierdie ywer vir die nuwelinge moet toegeskrywe word aan 'n gevoel van ergernis teen die Hollandse regime, omdat sy mag as fisikaal in Desember 1793 deur NEDERBURGH en FRIJKENIUS se nuwe sisteem aanmerklik verminder is ²⁾ of aan 'n werklike vooruitstrewende sin. wat die Engelse meer bevredig het dan die in sytyd futlose Kompanjie? In 1804 het hy 'n pamflet van meer as honderd bladsye in Kaapstad uitgegee waarin heelwat informasie gegee word oor die poginge wat aangewend is om die veeboerdery te verbeter: *Aanmerkingen over de Verbetering van het Vee aan de Kaap de Goede Hoop, inzonderheid over de Conversie der Kaapsche in Spaansche of Wolgevende Schapen.* ³⁾

Saam met P. TRUTER en L. HUIZER het hy die volgende jaar die rapport oor die reis van die Kommissie van Veeteelt opgestel vir die owerhede van die Bataafse Republiek: *Notul of Dagverhaal der Reis en Verrichtingen van President en gecommitteerde Leden uit de Commissie van Veeteelt en Landbouw in de beide Roggevelden, den Hantam, etc.* ⁴⁾ Hy het geweet om sy mantel na die wind te draai, het altyd onder die prikkel van die behoefte van die oomblik gehandel en in 1805 was dit wenslik om 'n goeie Bataafse Republikein te wees.

Na sy dood in 1812 het die *Government Gazette* gepraat van 'n onherstelbare verlies vir die kolonie, van verdienstes wat die trots en die roem van die Kaap vir altyd sal bly, van natuurlike grootheid van gees en goedheid van hart. En tog

¹⁾ THEAL: *Hist. of S.A. since 1795* Vol. I pp. 199, 201.

²⁾ THEAL: *Hist. & Ethn.* Vol. III p. 232.

³⁾ Een van die oudste publikasies van die Kaapse Pers, 1804. Gedruk in *Ned. Z.-A. Tijds.* Dl. VIII p. 34, 112, 196, 287, 374, 445; Dl. IX p. 100, 193, 279, 366; Dl. X p. 13, 105, 220, 297 vgl. en in THEAL: *Hist. Documenten.*

⁴⁾ THEAL: *Belangrijke Hist. Dokumenten* Deel III p. 324—435.

het 'n Kapenaar die volgende bitter, vlymskerpe grafskrif op hom geskrywe ¹⁾).

„Here lies in death, who living always lied,
 A base amalgam of deceit and pride;
 A wily African of monstrous shape,
 The mighty Quinibus Flestria of the Cape.
 Rogue, paramount ten thousand rogues among,
 He rose, and shone like phosphorous from dung;
 The wolf and fox their attributes combined
 To form the odious features of his mind,
 Where kennelled deep by shame, by fear unawed,
 Lurked rapine, villainy, deceit and fraud,
 Hypocrisy, servility, and lust, —
 A petty tyrant, and stern in every cause he tried,
 He judged like Pilate, and like Pilate died,
 Urged to despair by crimes precluding hope,
 He chose a bullet to avoid a rope.
 Consistent knave! his life is cheating past,
 He shot himself to cheat the law at last.
 Acme of crimes, self-murder crowned the whole,
 And gave to worms his corps — to fiends his soul.”

In alle Europese lande was die satiriese vers aan die orde van die dag teen die end van die 18de eeu en ook ons het nie uitgebrei met beoefenaars nie. Met volle erns het die Satirikus CAMPAGNE in sy *Gedachten* gesing van die „braave Reede aan 't hoofd van zijn Pennisten” wat in die raad soos 'n vèrsiende staatsman die vyand die reg van in besitneming wou betwis, van die „eedle du Plessis” wat met 'n paar manskappe Burger-kavallerie die hele Engelse mag meer as twee

¹⁾ Vgl. THEAL: *Hist. & Eth.* Vol. III p. 401 in *Notes on Books*. Dit is te vind in 'n „Reply tot the Report of the Commissioners of Inquiry upon Criminal Law & Jurisprudence by Mr. BISHOP BURNETT, Appendix p. 17, London 1826. Herdruk in *Hollandsch Z.A.* 15 Aug. 1920, uit WILMOT and CHASE: *History of the Colony* p. 238. THEAL: *Records of the Cape Colony* Vol. 33, p. 1—130 bevat die *Report* onderteken deur J. T. BIGGE, W. COLEBROOK en W. BLAIR 1827; *Records* Vol. 23 p. 279 die kommentaar van die fiskaal D. DENYSSEN op hierdie „lasterdig.” Vgl. WILMOT and CHASE: *History of the Cape Colony* Cape Town 1869 p. 239, vir die verklaring van die slavin JOSEPHINE JOENS oorgeneem uit die *Appendix* tot die „Reply” vir v. RYNEVELD se toeëiening van publieke geld vir eie gebruik.

uur teëgehou het, van DIRK VAN REENEN, MAURITS en die broers LINDEN. Hy het daarin gesinspeel op die heldhaftige Swellendammers en Graaff-Reinnetters. Maar 'n skimpdigter wat die teenoorgestelde mening toegedaan en klaarblyklik 'n aanhanger van die stadhouderlike regering was, is die opsteller van 'n *Lied ter Eere van de Swellendamsche en Diverse andere helden bij de bloedige Actie aan Muisenburg in dato 7 Aug. 1795.*¹⁾ Die lied word dikwels genoem as die eerste Afrikaanse poëtiese produk,²⁾ omdat die taal van die Swellendammers wat daarin nageboots word, baie op Afrikaans lyk soos ons dit op die oomblik gebruik.³⁾ Die digter van die spotlied swyg oor die jammerlike rol wat die amptenare en gereelde troepe gespeel het, maar steek die draak met die hulp wat die Swellendamse burgers aangebied het om hul vaderland te verdedig. Die opstandelinge wat in Junie 1795 hul landdros FAURE verdryf het, 'n „Nasionale Vergadering” en DELPORT as hul kommandant kies, het goed begryp dat die Engelse bewind hul eise nie sou inwillig nie en het daarom besluit om aan die verdediging deel te neem. Met 168 man verskyn kommandant DELPORT by die Kasteel aan die Kaap. Hierop skimp die Oranjeman in sy Lied:

„DELPOORT koos ons tot Commandant, o wee!
Die kaerel die heeft krijgsverstand.
Hij schoot, eer ons van huis vertrok,
Een groote vette bonte bok. O jee, o jee!”

As die „Kaerel” meen dat die Brit ook so maklik kan neergetrek word soos die „groote vette bonte bok” misgis hy hom deerlik. Met 'n pragtige skimpskeut — „het is geen Assegaay of pijl” — verseker die satirikus die oormoedige kommandant dat hy nie met Boesmans of Kaffers te doen

¹⁾ *Hollandsch Z.A.* 15 Aug. 1920.

²⁾ Vgl. J. J. SMITH: *Gedenkboek Genootsk. van Regte Afrikaners*, p. 34, en F. C. L. BOSMAN: *Drama en Toneel*, p. 58.

³⁾ *Ons* word vir wy gebruik, die vervoegingsvorme val weg, b.v. *ons noemt, ons zweer, ons vertrek, hy zweer, ons juig, is vrolyk, ons kan begryp*. Tipies Afrik. uitdrukkinge, b.v. zoo maar, die beste ding, 'n uitroep soos *Ari neef* word gebruik.

het nie, maar met gewapende Engelse. By die eerste skote kies die „helden” die hasepad:

„Kom laat ons nu maar loop en gaan, o wee!
Wie kan met zulke wapens slaan?
Ons keer na huys, wat ploegschaar op.
Dan valt geen Bom op onze kop. O wee!”

Baie skerper nog is die satire in

Historie van de Kaap zeer krachtig ¹⁾
1795 gebeur 1796

en

Waarachtig
met droefheid en pret
in varzen gezet
door een nieuwen poëet
zoals ijder één weet.

Hierdie digter wat graag die kolonie in hande van die Bataafse Republiek wou gesien het, lug sy teleurstelling in skerp kritiek en spot oor die heersende toestande ten tyde van die Engelse aanval. Die *Historie* is eintlik die hele geskiedenis van die oorgawe in ’n berymde verhaal vertel in nie minder as vierhonderdveertig versreëls nie. Die merkwaardige opdrag „aan den Geleerden man” sou ’n skimp op die predikant VAN LIER kon wees, wat my laat vermoed dat CAMPAGNE ook van hierdie *Historie* die vervaardiger is. Hy verseker „den geleerden man” —

„Ik heb al de Grieksche, Latynsche, Fransche, Engelsche en Hollandsche Dichters doorsnuffeld, het fijne er in uitgenomen, mij toegelegd op al het fraaije, altijd de waarheid in het oog gehouden en na zwaare arbeid draag ik u mijn eersteling op; verdiend hij uwe goedkeuring, dan kunnen anderen, hoe veele *Lieren* zij ook mogen torsschen, mijn ontstoken dichtijver geen nadeel brengen.”

Ook die slot skyn daarop te wys dat die ironiese opdrag vir ’n predikant wat hom graag op PAULUS die sendeling-apostel beroep het, bedoel was:

„Gij kunt het uitleggen
Zo als gij verkiest,”

¹⁾ *Hollandsch Zuid-Afrika* 15 Aug. 1920.

maar sonder om name te noem lyk dit die rymelaar tog asof die eerste oorgawe van die Kaap 'n geval was nie van:

„Paulus die plant en Apollos die nat maakt, —
 maar
 Paulus door zijn verstand, maakt dat *Lucas* ¹⁾ het kwyt raakt.”

Eers toe die kalf verdronke was, die Kaap goedsmoeds oorgegee kom die spyt. Die kommandant-generaal van die troepe, GORDON, word gevind”

„met een goede pistool
 's Nachts in zijn tuin
 Met een halve kruin. —
 Wat blief-je?
 Als je valt dan leg-je.”

Die gehuurde soldate het hul die ramp minder aangetrek, raas, suip en swier na hartelus en hul

„Zag men in weinige dagen
 Engelse monteering draagen.”

Toe hulle die land moes verdedig het, het hulle geëet, gedrink en vrolik gewees of soos die rymer dit plat en ru maar raak uitdruk:

„Men zoop en men vrat
 zich half dik, half zat.”

In verbittering vra die sanger:

„Wie zou niet verwachten,
 Dat latere geslachten
 Met harten en tongen
 Zouden hebben gezongen
 Den lof van die braaven,
 Die er alles aan gaven
 Tot behoud van hun land
 Als hun waardste pand?”

¹⁾ Genl. LUCAS het op 17 Aug. 1796 met sy skepe en 2000 man sonder slag of stoot oorgegee. Waar was die dae van PIET HEIN toe hulle soos katte in die wand-geklim en soos leeuë geveg het!

Die regering was „een pakhuis vol ruzie” tussen Patriotte en Oranje-gesindes en laasgenoemde het hul gewillig laat beetneem om te glo dat die Engelse Eerste Minister, WILLIAM PITT Jnr., die Engelse vloot uitgestuur het na die Kaap

„Om te neemen als een schaap
Quansuis onder protectie
Van de oude Directie
Met een brief van *Oranje*.

Die bron van satire is teleurstelling en verbittering¹⁾.

Na 'n veelbewoë lewe is HUBERT DIRK CAMPAGNE in 1828 in 'n kranksinnige gestig te Beverwijk gestorwe.²⁾

Die dag van die ewige Nemesis waar broers van dieselfde huis nie weet om in liefde saam te woon nie, het aangebreek.

In sy Memorie wat hy vir die publiek geskryf het, maar by ryper oorweging besef het dat die maatskappy nie algemeen bekend sou wou sien nie en dit aan die Burgers gekommiteerdes gegee het, het CAMPAGNE verskoning gemaak vir sy slegte styl en growwe foute met die woorde: „door de wederrethelyke procedures en onrechtvaardigheeden myne ouderen wedervaren welke de totale ruine van ons huis ten gevolge hadden, in myne jonge jaaren die onderrigtingen in onze en veel min in vreemde taalen kunnende genieten, welke de fortuyn anderen in ruime maaten toekende zal dit als verschooning dienen van den slechten stijl en groven fouten, die mea in deze alom zal ontdekken,” Die „foute” wys almal in die Afrikaanse rigting wat die taal betref en die gees wat uit die prosa sowel as uit die spotverse spreek is die van die Diëtse Afrikaner. Op satiriese wyse uit hy sy ontevredenheid, sy teleurstelling, sy verdriet oor die oorgawe van die Kaap, die manier waarop die 18^e eeu hom by voorkeur geuit het as hy verontwaardig was.

¹⁾ Vgl. F. E. J. MALHERBE. *Humor in die Algemeen en sy uiting in die Afrikaanse Letterkunde*. Amsterdam, 1924.

²⁾ Daar het nog van hom verskyn, *Java, zijnde een overzicht van deszelfs waardij en Handel, met betrekking tot Nederland*. Amst. 1815. 'n Digstukkie, *De zedelijke grootheid*, Amst. 1816.

2. SENDELING KONNEKSIES WORD AANGEKNOOP. HELPERUS RITZEMA VAN LIER.

In die moederland self was daar 'n hele seksie wat hul hoe langer hoe meer op Engeland gewerp het vir steun teen die Fransgesinde Patriotte. En nog voor die oorgawe van die Kaap was die grond reeds gebrak deur sendelingkonneksies wat die Kaapse kultuurdraers in Londen aangeknoop het, om die eerste saadjies van Engelse invloed te ontvang. Onder daardie kultuurdraers neem HELPERUS RITZEMA en CATHARINA ALLEGONDA VAN LIER 'n belangrike plek in. Broer en suster het mekaar uitstekend aangevul in hul aangenome vaderland, waar hulle in September 1786 aangekom het om alleen maar deur die dood daaruit weggehaal te word in 1793 en 1801

HELPERUS RITZEMA VAN LIER¹⁾ is in 1764 in Assen uit 'n deftige stand gebore. Sy vader, mr. JOHANNES VAN LIER, was Ontvanger-generaal van die landskap Drente en sy moeder, ROLLINA JOHANNA HOFSTEDE, was die jongste suster van die beroemde Rotterdamse predikant-digter PETRUS HOFSTEDE²⁾, wat invloed op sy neef se geestelike vorming uitgeoefen het. Op die Latynse skool in Groningen het hy al blyk gegee van 'n buitengewone begaafdheid en sy oom verklaar dat „hij behoorde tot die menschen, welke bij de Romeinen genoemd wierden: praecoquia ingenia — vroegrijpe verstanden.”³⁾ Sy vrome moeder het sy begeerte om predikant te word sterk aangemoedig, maar in haar moederlike besorgdheid dikwels die boeke weggesteek waarmee hy tot diep in die nag sy leeslus versadig het. Israelitiese, Romeinse en Griekse geskiedenis, redevoeringe wat hy byna woordelik kon na-oreer, was van jongs af sy liefingstudie. Toe hy in 1779 die skool verlaat, het hy 'n redevoering gehou: *de Laudibus Historiae*, en dit met soveel sukses dat die *Boekzaal der Geleerde Wereld*

¹⁾ Vgl. *Nieuw Ned. Biogr. Wbk.* IV kol. 914. J. DU PLESSIS: *A History of Christian Mission in S.A.* p. 61—64. J. M. CARTER: *Gesch. der Nederd. Herv. Kerk in Z.A.* p. 29—33. Eerw. A. DREYER: in *Koningsbode-Kersnummer Des. 1932* p. 14 en vlgg. 'n *Beroemde Predikant*.

²⁾ J. P. DE BIE: *Het Leven en de Werken van Petrus Hofstede* (1899).

³⁾ Uit *Karakterskets* deur P. HOFSTEDE voorin *Eenvoudige Leerredenen* van H. R. VAN LIER (2de druk Amsterdam 1836) en herdruk in *Ned. Z.A. Tijd.* Dl. III p. 404.

van hom gewag gemaak het as „een zeer uitmuntend jongeling”.¹⁾ Dat hy vanaf sy sesde jaar die Franse taal magtig was, is vanselfsprekend vir wie in die oog hou dat daardie wêreldtaal in die loop van die agtiende eeu die moedertaal, hoewel maar tydelik, heeltemal kom verdring het.

Aan die Universiteit van Groningen waar hy as student in die teologie ingeskrywe het, het hy hom toegelê op wiskunde, wysbegeerte en die Oosterse tale. Op agtienjarige leeftyd is hy tot meester in die Vrye Kunste en Doktor in die Filosofie bevorder na 'n openbare verdediging van sy *Dissertatie in qua disqueritur qualem necessitatem voluntati creaturarum intelligentium flatum morale divinaque praescientia adjerat*. Die vorige jaar het hy reeds naam gemaak met 'n verhandeling: *Over het algemeen en bijzonder gebruik der Aerostatische machines en de verschijnselen die dezelve ons kunnen opleveren*.²⁾

In Utrecht het VAN LIER sy teologiese studies voortgesit en hy word in 1785 na die gewone ondersoek op die lys van die kandidate vir die heilige bediening ingeskrywe. Hy het in Holland 'n beroep ontvang, maar het die aanbod van die Oos-indiese Kompanjie aangeneem: om hom as leraar aan die Kaap te vestig. Die Amsterdamse Classis wat hom ingeseën het, het hom bestem vir Swartland (Malmesbury), maar toe word MEENT BORCHERDS op versoek van die Kaap na Stellenbosch verplaas en VAN LIER maak uit die staanspoor so 'n goeie indruk dat hy nie slegs die vakature opvul nie, maar dat die goewerneur CORNELIS VAN DER GRAAFF en sy Politieke Raad planne maak om hom die verantwoordelikste posisie in die gemeente aan te bied. Ds. C. F. FLECK het hom op 15 Oktober 1786 bevestig as derde leraar van Kaapstad en hy het sy amp vanaf sy plegtige intreerede met gloeiende ywer beklee. Met die hoogste lof skryf die Kaapse Kerkraad aan die Amsterdamse Classis oor „de eerstelingen van den arbeid deeses jongen, of teffens welbegaavden en eiverigen leraars”.³⁾ Drie jaar later skryf hy self aan die Classis dat

¹⁾ Vgl. *Boekzaal* 1779, II 101.

²⁾ Uitgee by LUBBARTUS HUISINGH, Groningen 1789.

³⁾ SPOELSTRA: *Bouwstoffen* I No. 154 p. 538 (21 Okt. 1786).

hul rus en vrede geniet, dat hy daarin slaag om siele te wen „maar helaas! er is ook overvloedige stoffe om te treuren. Dartelheid, hoogmoed, pracht, ongeloof, vertoonen zich meer en meer openlijk”.¹⁾

By sy drukke werksaamhede en ondanks sy swak gesondheid vind hy nog tyd vir wetenskaplike werk. Die Haagse Genootskap ter verdediging van die Christelike godsdiens het gereeld prysvrae uitgeskryf en die van 1790 is deur die Kapenaar VAN LIER behaal. Sy verhandeling is bekroon met 'n silwer medalje: *Verhandeling ter aanwyzing van 's menschen oorspronklike verpligting en den aard der gehoorzaamheid, die Gods wet vordert.*²⁾ Die volgende jaar word sy antwoord met goud bekroon oor: *Opgawe der beste middelen om den gemeenen man het belang van den Godsdienst te doen gevoelen en hem ter verkryging van regtmatige begrippen omtrent dezelve bevorderlijk te zijn.*³⁾

Sy briewe aan die classis Amsterdam is niks anders as offisiële berigte na die moederland nie, en bevat slegs 'n enkele persoonlike sinspeling op sy eie gemoedstoestand of op die toestand van die kolonie waarin allerlei tekens van korrupsie VAN LIER op die naderende end van die Kompanjie moes gewys het. Maar sy private Latynse korrespondensie met die Engelse predikant, JOHN NEWTON van Olney, in 1789 werp heelwat meer lig op sy gemoedslewe en op sy vriendekring. Op die publikasie van die korrespondensie het hy niks teë gehad nie maar alleen op voorwaarde dat sy naam, woonplek en stand sou verswyg word. Die Engelse digter WILLIAM COWPER, 'n lidmaat van NEWTON se gemeente, het die vertaalwerk gedoen en so het „Christodulus”, die naam waarmee die briewe onderteken is, se merkwaardige outobiografiese korrespondensie die lig gesien onder die titel: *Power of Grace, illustrated in six letters from a minister of the Reformed Church to the Rev. John Newton.* Die briewe wat algemeen bekend geword het, bevat geen teologiese betoog of 'n uiteensetting van

¹⁾ SPOELSTRA : Bouwstoffen I, No. 161 p. 565.

²⁾ Vgl. *Verhandelingen* van die Haagsche Genootschap, 1791.

³⁾ Vgl. *Verhandelingen* van die Haagsche Genootschap, 1792.

een of ander leerstelling nie, maar verskaf gewoon enige besonderhede uit sy lewensloop en die verhaal van sy bekering. JOHN NEWTON was 'n skitterende lig onder die „Evangelists” in Engeland en met hierdie rigting het VAN LIER hart en siel gesimpatiseer. Hy vertel dat die godsdienst nie veel by hom in aanmerking gekom het toe hy nog die skool besoek het, nie maar toe hy siek word, het sy gewete hom verskriklik gepla. Na sy genesing het hy op die Universiteit maar weer die ou gang gegaan en behae geskep in die voer van allerlei skerpsinnige twisgesprekke en die lees van romans en verdigsels waarop hy verslinger was, met die gevolg dat hy aan die hele bestaan van God gaan twyfel het. Met sy ouers kom hy in botsing omdat dit nog steeds hul wens was dat hy hom op die studie van godgeleerdheid sou toelê waarvoor hy nou 'n afkeer gekry het. 'n Tweede siekbed is nog nie in staat om hom tot bekering te bring nie, maar dan kom die groot verdriet wat hom louter en verdiep, — die dood van sy verloofde oorstelp hom met droefheid, sodat hy begin te wanhoop of hy sy studie sou kan voortsit of ooit weer enige troos of rus vind. Uit die diepte van sy ellende smeek hy om verlossing, hy ondervind 'n vernuwing van gemoed en word 'n herbore skepsel. Dan volg die bewyse vir die egtheid van sy bekering en vir 'n verandering in sy lewenswyse. Een van sy eerste dade is om hom te gaan versoen met twee mense met wie hy in trotse wraaksug op nie al te vriendelike voet gelewe het nie en die vriendskap word weer aangeknoop. In die vervolg sou hy teen *alle* mense een en dieselfde ongeveinsde liefde koester, een en dieselfde gees van sagmoedigheid en weldadigheid, bewys. De belofte in sy Latynse briewe gemaak, het „Christodulus” gehou.

Hieruit vloei voort sy sendingwerkzaamheid en sy verwantskapsgevoel, met die sending-vriende in Londen, waar tien jaar later die Londense Sendinggenootskap tot stand sou kom; en dit ses jaar voor die kolonie vir die eerste maal in Engelse hande oorgegaan het. In sy preke het hy dikwels gewaag van „het groot bevel” in Markus 16 : 15, 16 en hom moedig uitgelaat oor die reg van elke mens, „hoe wild, hoe onkundig, hoe snood en misdadig ook,” op die stem van die

Evangelie. Hierdie preke wat verskillende drukke beleef het, is vir die eerste maal in 1796 uitgegee onder die titel: *Een Verzameling van Eenvoudige Leerredenen aan die Gemeente van de Hoofdplaats van Kaap de Goede Hoop ter gedachtenis toegewijd door haar medeleeraar Helperus v. Lier*¹⁾ drie jaar ná die dood van die skrywer. Ons lees in sy „Aan den Lezer,” onderteken „Cabo de Goede Hoop den 10 Augustus 1792”, die begeerte van die geleerde prediker om hom aan te pas by sy onontwikkelde Kaapse gehoor:

„Geleerdheid zou men hier vergeefs zoeken. Al konde ik zou ik echter niet durven geleerd prediken; ik predik, om verstaan te worden; en verre het grootste deel mijner toehoorders bestaat uit ongeleerde en eenvoudige lieden, die mij nauwelijks verstaan, wanneer ik meene mij „zeer klaar en duidelijk te hebben uitgedrukt.”

Van sy kant was daar aanpassing by sy gehoor, maar ook opheffing van hul peil van beskawing. Hy sien hoe dat die opvoeding van die jeug verwaarloos word deur gebrek aan onderwys en dit was veral deur sy toedoen dat in 1791 'n poging aangewend word om die Hollandse skoolwese te verbeter en 'n Franse en Latynse skool hier op te rig waar die leerlinge wat die lus en die bekwaamheid gehad het, hul kon bekwaam vir die studie aan die universiteite in Nederland. Daarby sou die kerk wat aan 'n jammerlike gebrek aan proponente ly, baat vind meen die leraar.²⁾ Hy het ook alles in sy vermoë gedoen om die jong Afrikaner JAN CHRISTOFFEL BERRANGÉ in 1788 na Holland weg te help, waar hy aan die Leidse Universiteit in die teologie opgelei is om later op Swellendam en in Kaapstad diens te doen. Van die ander Afrikaners wat, dank sy die bemoediging van VAN LIER, vir hoër onderwys na Europa vertrek het, kan genoem word: A. P. KUYNS, die geneesheer P. J. TRUTER, doktors in die regte J. A. TRUTER, J. P. DE WET en M. A. SMUTS.

Die godsdienstige toestand in die buitedistrikte het die swaarste op sy hart geweeg en hy rig dan ook 'n ernstige

¹⁾ Te Utrecht by W. VAN YZERWORST. Tweede druk, Utrecht 1802; derde druk Amsterdam 1834.

²⁾ Vgl. SPOELSTRA: *Bouwstoffen* I No. 163 p. 571 (7 Feb. 1791).

versoek aan die Classis „om de veraf gelegen buiten distrikten in deze volksplanting met bekwaame leeraars te voorzien, die aldaar zo onontbeerlijk zijn, dat er, bij gebrek van dezelve welhaast in die oorden een geslachte zal gevonden worden, dat van de allernoodigste kennis van de eerste grondwaarheden ontbloot, in niets dan in den Christelijken naam onderscheiden zal zijn van de aangrenzende Heidenen.”¹⁾

Aan sy versoek is gehoor gegee met die stigting van twee nuwe gemeentes, Graaff-Reinet in 1792 asook Swellendam.

In sy eie gemeente het hy 'n hele omwenteling in die uitoefening van die leraarsamp veroorsaak. Vroeër predikante het die twee of drie uur godsdiensoefening op die Sabbat as hul hoofwerk beskou. Hy daarenteen het korter preke en gebede gegee, maar meer huisbesoek by gemeentelede, meer godsdienstige vergaderinge en veelvuldige aansporing tot liefdadigheid voorgestaan.²⁾ Onder sy leiding is daar in 1788 in Kaapstad 'n bid- en werkvereniging gevorm bestaande uit sowat sestig lede wat hul ten doel gestel het om die kleurlinge en die slawe in praktiese Christendom te onderrig. Hierin het die Kaapse dames, waaronder sy suster CATHARINA ALLEGONDA, hom getrou bygestaan. Die stigting van 'n sendingkapel (in 1804 in Langstraat geopen), van 'n weeshuis eweneens in Langstraat en 'n fonds waaruit ou vroue in behoeftige omstandighede toelae kan ontvang, is alles filantropiese werk van sy gemeentelede. VAN LIER het self ruim bygedra, want, soos hy aan NEWTON skrywe, hy was goed bedeed met aardse goedere, waardeur hy in staat was om ander te help, ook die kleurlinge, want toe al het ROUSSEAU se kreet oor „le noble sauvage” in die Suidhoek weerklank gevind. Die besoek van biskop REICHEL in 1787 het hom aangespoor tot nog warmer liefde vir die verwaarloosde slawe en Hottentotte. Van die koms van die Morawiese sendelinge, HENDRIK MARVELD van Zeist, DANIEL SCHOUW van Amsterdam en JOHAN CHRISTIAAN KUHNEL van Hernnhut in 1792, om SCHMIDT se werk in die Caledon-distrik weer op te

¹⁾ Vgl. SPOELSTRA: *Bouwstoffen* I No. 163 p. 571 (7 Feb. 1791).

²⁾ Vgl. THEAL: *Hist. & Ethn.* Vol. III p. 308—311.

vat, het hy met vreugde kennis geneem, maar was reeds te siek om hul in die nuwe land touwys te maak.

Die teringlyer CHRISTODULUS skryf aan sy vriend NEWTON dat hy gekwel word met 'n geweldige hoes en swakheid van sy senugestel maar as hy berig ontvang van sy dood moet dit hom nie tot droefheid nie maar tot blydschap stem, omdat die dood in sy geval geen skade maar gewin is. Op 13 Julie 1792 het hy op die preekstoel flou geval en dit was hom 'n teken dat sy einde nie meer ver was nie. Hy het sy emeritaat met behoud van traktement ontvang en die kommissaris-generaal NEDERBURGH en FRIJKENIUS het hom 'n pensioen toegeken.¹⁾ Dit was „een hartelike begeerte, om aan mijne gemeente, ook na mijn overlijden, nuttig te zijn,” soos hy in die voorrede verklaar wat hom die krag en moed gegee het om sy *Eenvoudige Leerredenen* persklaar te maak. Hy wou dat hierdie geskrif 'n blywende gedenkteken van sy liefde en besorgdheid oor sy gemeente sou wees, wat dit ook inderdaad geword het. Op 21 Maart 1793 is hy oorlede in teenwoordigheid van sy vrou, (sy was 'n Afrikaanse dame, mej. MARIA JOHANNA VAN DER RIET), hul vier kindertjies, sy suster CATHARINA wat by hulle aan huis gewoon het, en sy kollegas SERRURIER en FLECK. Sy werke, die *Eenvoudige Leerredenen* sowel as die *Nagelaten Leerredenen*,²⁾ het hom lang oorleef, ondanks hul langdradigheid en eentonigheid. Tog is die *Leerredenen* van belang vir ons kennis van die preekwyse teen die end van die agtiende eeu en van die styl van die stigtelike lektuur uit die tyd. Die eentonigheid van die styl van hierdie predikasieboek, die herhaling tot in die oneindige moet ook gedeeltelik verklaar word uit die begeerte van die prediker om binne die begripsvermoë van sy gehoor te bly.

3. DAGBOEK-HOUER, MISTIEKE DIGTERES, CATHARINA ALLEGONDA VAN LIER.

Dieselfde toon klink uit die prosa van sy suster, CATHARINA ALLEGONDA, wat ondanks haar swak gesondheid tog meegekom

¹⁾ Vgl. SPOELSTRA: *Bouwstoffen* II p. 350 Res. 26 Feb. 1793.

²⁾ Tweede druk, Amsterdam 1836, met 'n lewensskets deur HORSTEDÉ oorspronklik in die *Boekzaal* van 1793 geplaas.

het na die Kaap en by hom woonagtig was.¹⁾ Sy is gebore te Assen op 17 Maart 1768 en was dus pas agtien jaar oud toe sy in die Kaap voet aan wal sit. Soos haar broer het sy die sending 'n warm hart toegedra en was verloof aan die sendeling JOHANNES JACOBUS KICHERER wat ná 1799 'n groot rol in die binneland van Suid-Afrika speel. Hul vriendekring het bestaan uit die Oranjegesinde, oor die algemeen mees ontwikkelde Kapenaars en sy het gou bekend geraak as die „eedle kunstvriendin” in die suidelike halfgrond.²⁾ Ook sy was 'n teringlyer en reeds in die *Kaapsche Stads Courant* van 24 September 1801 kom die volgende kennisgewing voor:

„Op Dingsdag den 13de October, zullen op het Kerk Plein aan het Huis, laatst bewoond door wylen de Jonge Jofvrouw C. A. VAN LIER, aan de meest-biedende Verkogt worden, een aansienlyke party Huisraad, Goud en Zilver, mitsgaders verscheide goede slaaven, waaronder een completee snyder en een bekwaame Kok.”

Ná haar dood (1806) het verskyn: *Dagboek, Gemeenzame Brieven en overdenkingen van L. C. Geschreven door wylend Juffrouw Catharina Allegonda van Lier, aan Cabo de Goede Hoop*; en op haar verzoek, by haar leven gedaan, uitgegeven door JOHANNES JACOBUS KICHERER, Predikant by de Hervormde Kerk en zendeling onder de Heidenen in Afrika.³⁾ CATHARINA het ons hierin 'n beeld van haar gemoedstoestand, haar innerlike lewe gegee. Van haar aantekeninge aan die Kaap gehou is uittreksels gemaak en die, met 'n paar *Gemeenzame Brieven en Eenzame overdenkingen*, wat sy bestem het om uitgegee te word om so vir ander tot nut en seën te wees, het haar verloofde en hul vriend ds. G. MASMAN, leraar in Utrecht, persklaar gemaak. In die voorberig vertel die uitgewers dat sy op 22 September 1801 „in een leevendig geloof en met een vertrouwende verwagting der zaligheid” oorlede is. Die

¹⁾ Vgl. Dr. A. W. BRONVELD: *De Evangelische Gezangen* verzameld in de jaren 1803—05. (Historisch-letterkundig onderzoek in voce C. A. v. LIER). Utrecht 1917.

²⁾ H. D. CAMPAGNE: *De Bevordering* etc. p. 113.

³⁾ Te Utrecht, by WILLEM VAN YZERWORST, Academie-drukkery 1804. Tweede druk 1806.

Byvoegsel bevat, benewens enkele *Brieven*, ook 'n verhaal van haar sterwe, meegedeel deur „Juffrouw M. E. S.”¹⁾ By 'n vergelyking tussen die laaste gesprekke van haar broer wat een van die omstanders gemaak het en hierdie verhaal, word ons getref deur die sterk ooreenkoms tussen die sterfbedscènes. Albei was die mistieke tipe, sy miskien nog in groter mate as hy, en in ekstase en triomf het hul siele die wrakke van liggame verlaat.

Haar hele *Dagboek*, die *gemeenzame brieven* en die *eenzame overdenkingen* is in die vroom sentimentele trant van die agtiende-eeuse epistolografie. Die briefvorm is tipies van die eeu, insgeslyks die matte lome prosa. 'n Beskrywing van 'n gebeurtenis aan die Kaap, van haar ontmoetinge of 'n voorval in haar daaglikse lewe, soek ons verniet in hierdie dagboek. Alles bly ewe vaag. So lees ons op byna iedere bladsy: „Bij het ontwaken viel er iets voor, waarover ik zeer misnoegd was,” of: „Tegen den middag viel er iets voor, waar door, natuurlijkerwijze, mijn hart meer van het stof moest worden los gemaakt, en afzien van het schepsel, dat enkel ijdelheid is,”²⁾ of: „Gister en van daag kwamen mij verscheidene gevallen voor, die mij overtuigden van de nietigheid en het veranderlijke van al het ondermaansche.”³⁾ Wát werklik gebeur het, kom ons nooit te hore nie; ons word alleen maar onthaal op ongemeen eentonige bespieëlinge van 'n vroom gemoed. Waar sy werklik in geestelike ekstase kom, word die prosa lewendiger en herinner aan dié van die middeleeuse mistieke vroue. So kon onderstaande paragraaf maklik deur *Beatrijs* van *Thienen* of selfs deur *Zuster Hadewych* geskrywe gewees het:

„Tegen den avond mogt ik vurig bidden: en onder-
vond, hier onder, de uitnemende liefde mijns Hemelschen
Bruigoms. Hy kuste met de kussen zijns monds: ik
zwoer Hem op nieuw hulde, en betuigde hartelijk alles
wat aan Hem was, gansch begeerlijk te vinden.”⁴⁾

¹⁾ MACHTELT SMIT, 'n bekerling van VAN LIER, stigteres van 'n Sondagsskool vir slawe kinders?

²⁾ *Dagboek* p. 69.

³⁾ *Ibid.* p. 83.

⁴⁾ *Dagboek* p. 34.

Ook sy kla gedurig oor sonde en afvalligheid maar die kritikus wat meen dat „zij heeft veel gestreden en gebeden en niet altijd gewandeld in het licht” ¹⁾ neem hierdie klagtes te letterlik op. Die selfbeskuldiging kan verklaar word uit haar swak gesondheid, haar mistieke aard en die sentimentele stroming van haar tyd wat as reaksie op die verstandswerk van die satire en die spotvers sy verskyning teen die end van die 18de eeu maak.

Die daaglikse aantekeninge is oninteressant, die swaar-moedigheid en neerslagtigheid werk deprimerend op die leser, met die gevolg dat daar van die grenselose versmading van die lewe en veragting van alles wat menslik is, geen krag of ont-roering meer uitgaan nie. 'n Resensent het al in 1806 van haar werk gepraat as „ongemeen eentonig en bevindelijk” ²⁾ en haar styl gekritiseer waar sy by voorkeur gebruik maak van afgesaagde, vir die tyd al verouderde uitdrukkinge soos „emmer des geloofs” en „slinger des geloofs”. Gelukkig haal sy in haar *Dagboek* heelwat digreëls aan uit VAN LODENSTEIN, VAN ALPHEN, VAN DE KASTEEL en vermoedelik ook van haarself, wat die eentonigheid van die prosa onderbreek. Baie verdienstelik is haar lied wat een van ons mees geliefde gesange geword het nl. die ag-en-twintigste. ³⁾ Daar spreek godsver-troue, berusting, diepte van geestelike lewe uit hierdie sang en dit verdien 'n waardige plek onder ons literêre voort-brengrsels:

„Moet ik steeds met onspoed strijden,
'k Ben te vreden in mijn lot;
'k Hebb' een' Helper in mijn lijden,
Moet ik dan met onspoed strijden,
'k Ben te vreden in mijn lot:
O! mijn redder is mijn God.”

Is de nood zo hoog gerezen,
Dat het nacht is, waar men ziet;

¹⁾ A. W. BRONSVELD: *Evangelische Gezangen* p. 195.

²⁾ Bibliotheek van *Theol. Letterkunde*, Deel IV p. 235. Amsterdam 1806.

³⁾ *Dagboek* p. 52.

Echter heb ik niets te vreezen,
 Schoon de nood is hoog gerezen,
 Schoon het nacht is waar men ziet,
 'k Weet wie 't gansch Heelal gebiedt.

In benaauwde en droeve dagen,
 Vest ik 't oog op God alleen;
 'k Ga bij Hem om uitkomst vraagen,
 In benaauwd' en droeve dagen,
 Vest ik 't oog op God alleen;
 Hy kan helpen, anders geen.

'k Weet, Zijn woord is Ja en Amen,
 Zijn beloften faalen niet;
 Nimmer zal Hij hem beschaamen,
 Daar zijn woord is Ja en Amen,
 Die op zijn belofte ziet,
 En tot Hem om hulpe vliedt.

Ja, in duizend bange stonden,
 Heeft hij mij getroost, gered;
 'k Hebb' God altoos trouw bevonden.
 Ja, in duizend bange stonden,
 Heeft Hij mij getroost, gered;
 Acht geslagen op 't gebed.

Zoude ik dan mijn God niet eeren?
 Ja, mijn ziele, loof den Heer!
 Zoud' ik niet zijn gunst begeeren,
 Zoud' ik niet mijn redder eeren?
 Ja, mijn ziele, loof den Heer!
 Die U uithielp keer op keer.

'k Wil dan niet meer klagen, zorgen,
 Maar voldoen aan Gods gebod;
 Vreezen voor geen' dag van morgen,
 Bangen onrust, klagten, zorgen,
 En voldoen aan Gods gebod,
 Hem beveelen weg en lot.

In Gesang 28 is die sesde koeplet, wat trouwens die swakste in die gedig is, weggelaat, en die sewende sterk gewysig. In al die ander kom ook klein wysiginge voor, dikwels geen verbeteringe nie. Hoe ongunstig die *Dagboek* ook al beoordeel mag word, — gesang 28 het historiese sowel as literêre be-

tekenis. 'n Lied wat waardig gekeur is, om deur die Christelike gemeente in openbare samekomste gesing te word, geniet daardeur 'n groot onderskeiding. 'n Kerklike Gesangboek moet die hoogste en diepste, die heiligste en innigste, wat die hart van die mens kan ontroer, uitdruk. Hierdie lied van CATHARINA bevredig uit godsdienstige sowel as letterkundige oogpunt, wat nie van *alle* gesangverse gesê kan word nie. — Dit het in donker dae die moed van vele verlewendig, die verslae harte opgebeur en 'n verafrikaanste vorm kan dit nie meer ons eie maak as wat dit reeds is nie. In die agtiende eeu het 'n groot aantal bundels stigtelike poësie in Nederland verskyn, maar min daarvan blink uit deur skoonheid van vorm of diepte van gedagte. Dit is die werk van eenvoudige siele wat worstel om vrede, of hul vrolik en bemoedig voel deur die omgang met Christus en daardeur ook ander tot stigting word. Tot die skare het CATHARINA behoort en tog 'n vers gelewer wat uitmunt bo die middelmatige produksie van haar tyd.

Ons Psalme, *Het Boek der Psalmen uit drie berijmingen, in het jaar 1773 gekozen, met de noodige daarin gemaakte veranderingen* is op 5 April 1775 in Suid-Afrika ingevoer, byna terselfder tyd as in Holland. Anders was dit met die gesange. Toe die *Evangeliese Gezangen bijeen verzameld en in orde gebracht in de Jaren 1803, 1804 en 1805*, op 1 Junie 1807 in die Hervormde Kerk in Nederland ingevoer is, was die oorlog tussen Engeland en die Bataafse Republiek aan die gang. In Suid-Afrika is daar besluit om die *Gesange* in Engeland te laat oordruk, en eers op die tweede Sondag van Januarie 1814 kon hul in Suid-Afrika in gebruik geneem word.¹⁾ CATHARINA se gesang het dus ook „steeds met onspoed” te kampe gehad. Ds. G. MASMAN, dieselfde wat KICHERER bygestaan het in die uitgawe van haar *Dagboek*, was gekommitteer vanweë die Utrechtse sinode na die kommissie onder voorsitterskap van AHASVERUS VAN DEN BERG,²⁾ bestaande uit verteenwoordigers uit al die Nederlandse Provinsiale Sinodes

¹⁾ Vgl. S. P. ENGELBRECHT: *Gesch. van de Herv. Kerk* I p. 10—11. A. FAURE: *Redevoering bij het Tweede Eeuwfeest* p. 71.

²⁾ Van hom het verskyn: *Bijbelsche historie-vragen 1778*, 'n vraeboek wat ook in S.A. baie populêr was.

wat die gesange byeen gebring het. Op die manier het haar lied in aanmerking gekom vir 'n plek in die *Gesangboek* van ons Kerk en vir die vergetelheid bewaar gebly.

Die plek van CATHARINA onder die digters van die *Gesangboek* word in die ontwikkelingsgang van die Dietse letterkunde as volg aangedui:

„Vijf dichters hebben aan den bundel hare bijdragen geleverd, en twee van deze zelfs goede bijdragen, namelijk CATHARINA ALLEGONDA VAN LIER, die jong aan de Kaap gestorven, niet meer heeft beleefd, dat van haar gesang 28: „Moet gij steeds met onspoed strijden, Christen, treur niet om uw lot,” in den gezangbundel werd opgenomen, en JOHANNA ELIZABETH VAN DE VELDE, geb. HELMCCKE.”¹⁾

Haar naam ken haas niemand nie, die taalvorm waarin sy haar diep religieuse gevoel gegiet het, dra nie meer die goedkeuring van 'n jong geslag weg nie maar haar lied troos en bemoedig al byna anderhalf eeu die volk wat sy haar eie gemaak het.

Nie alleen die name nie maar ook die verse van die satiriese digters, hoe verdienstelik ook al die Dietsgesindheid van Campagne, het met hul in die graf gedaal.

¹⁾ TE WINKEL: *Ontwikkelingsgang der Ned. Ltk.* IV p. 235.

HOOFSTUK VI.

KLASSISISME, VERLIGTING (AUFKLÄRUNG), EERSTE SPORE VAN DIE ROMANTIEK.

1. 'N KLASSISTIESE LEERDIG VAN DS. MEENT BORCHERDS, DIE STELLENBOSSE PREDIKANT.

Dieselfde toestande waaronder daar in Kaapstad gewerk en geskrywe word, word ook aangetref op die dorp Stellenbosch en die dorpie Tulbagh. Vanaf die eerste dag van inbesitneming van die Kaap laat die Engelse kultuur sy spore agter in stad sowel as dorp. In 1795 as admiraal ELPHINSTONE binneseil, word die kanonskote gehoor tot in Stellenbosch, en van een seinpos na 'n ander weergalm dit tot op die Tulbagh-berge om die burgery op te roep. Die volgende dag marsjeer die kinders gewapen met bamboesstokke en onder lappe van verskillende kleure, Patriot en Oranjeman, deur die strate van Stellenbosch, tot vermaak van die agtergeblewenes. Hieronder was ook die kinders van die Stellenbosse predikant, MEENT BORCHERDS, 'n man wat net soos die Kaapse predikant-familie VAN LIER, letterkundige aanleg gehad het. Die ingrypende invloed wat die eerste besetting reeds op die kulturele kringe gemaak het, word duidelik weerspieël in die familiekring van *Vader BORCHERDS* soos uiteengesit in die *Memoir* van sy seun *PETRUS BORCHARDUS* 'n half eeu later.¹⁾

¹⁾ An auto-biographical Memoir of *PETRUS BORCHERDUS BORCHERDS*, Cape Town 1861. Die lewensbesonderhede oor die vader is ontleen aan die *Memoir*. (Daarvan het 'n onvolledige Hollandse vertaling verskyn deur F. H. OLLAND: Bladen uit de *Memoirs van P. B. Borchers*). Verder aan „Een kort Levensberigt van den weleerw. Heer M. BORCHERDS, in zijn leven predikant te Stellenbosch, aldaar overleden den 28 Feb. 1832,” in die *Ned. Z.A. Tijdschr.* Deel IX p. 137, in 1858 herdruk in die tweede druk van *De Maan* van M. BORCHERDS, uitgegee deur sy seun, P. B. BORCHERDS, by VAN DER SANDT & KIE.

MEENT BORCHERDS is in die dorpie Jemgum in Friesland gebore op 3 September 1762. Hy het in Groningen teologie gaan studeer en word in 1784 as derde predikant in Kaapstad aangestel. Kort ná sy aankoms in 1785 is hy getroud met 'n Afrikaanse dame, ALETTA JACOBA DE WIT, uit 'n Kaapse familie uit die tyd van die VAN DER STELS. Die familie DE WIT het die eerste alweie in Suid-Afrika verbou om na Europa uit te voer, waardeur hulle skatryk geword het. Op sy versoek, vermoedelik om gesondheidsredes, word ds. MEENT BORCHERDS in September 1786 na Stellenbosch verplaas en bearbei ook die Drakensteinse gemeente en dié van Hottentots-holland. Dikwels het hy sy kinders van sy geboorteland vertel, van sy moeder, van die groot brand, wat hul huis verwoes het en hom verplig het om sy studie haastig te voltooi en na 'n nuwe vaderland te vertrek om haar te kon ondersteun. Toe hy heeltemal ingeburger was op Stellenbosch, het hy die huis met „Het Alziend Oog”, „La Gratitude” op Stellenbosch gebou in Kaaps-Hollandse styl. Die oog in die portiek was vir ds. BORCHERDS die sinnebeeld van Gods waaksaamheid en in die naam lê sy dankbaarheid vir seënninge in die nuwe land, 'n loot van die oue waarvoor hy soveel liefde gekoester het.

Maar die band met die moederland was verbreek en as Prinsgesindes is sy familie een van die eerste om hul na die nuwe meesters te oriënteer. Die Britse aanvoerders word gehuisves by sy skoonouers in Kaapstad waar sy seun PETRUS groot behae skeep in die skouspel van die Engelse soldate „moving in bodies like red ants.” En in dieselfde huis het PETRUS kennis gemaak en saamgewerk met JOHN BARROW, die berugte skrywer van *Travels in Southern Africa*,¹⁾ die man wat met P. J. TRUTER, die Afrikaanse geneesheer se dogter getrou het en tog geen geleentheid verby laat gaan om die Afrikaner te beklad nie.²⁾ Van nou af word die kinders van die Hollandse predikant met die kind en nefie van admiraal sir HUGH CHRISTIAN en die seun van generaal FRASER, deur die Engelse „tutor” wat saamgekom het, dr. DOLLING,

¹⁾ Londen 1804.

²⁾ Vgl. H. LICHTENSTEIN: *Reizen*. Vgl. GIE: *Geskiedenis vir S.A.*

'n man wat geen stom woord Hollands geken het nie, in een en dieselfde Hollandse pastorie op Stellenbosch saam Engels en Latyn geleer. Die statige gebrukte Hollandse meester, GEORG KNOOP, het hul in sy dorpskooltjie die Hollandse taal geleer lees en skrywe, die Heilbergse Kategismus en Hellenbroek daarin gedreun, maar dit bly meer geluk as wysheid dat PETRUS, die leerling van DOLLING, 'n enkele Hollandse vers in sy in Engels geskrewe *Memoir* onvertaald weergegee het.

Die seun lig ons in oor die Hollandse letterkundige voortbrengsels van sy vader. So hoor ons van 'n natuurgedig *De Maan* waarvoor die inspirasie waarskynlik gekom het „on a fine evening, at the little summerhouse, or at the beautiful clear stream behind his favoured dwelling,” want ds. BORCHERDS was 'n groot bewonderaar van die Afrikaanse natuur: „his attention was fixed on the starry heaven at night, and at the wonders of the earth, and he often contemplated them to the honour of the Creator and His Almighty power.”¹⁾ Ons hoor ook van 'n lied ter ere van die oprigting van die eerste drukpers:²⁾

„When in 1800, the first printing press was introduced into this colony, he produced a poem, thankfully received by the original „Society to promote Agriculture, Arts and Science,” established under the patronage of the Governor; and also another entitled *De Maan* (The Moon), and these were the first literary productions of the Cape Press”

Veel belangstelling was daar nie in ds. BORCHERDS se ontboeseminge nie en hy het later dikwels geklae oor 'n erbarmelike gebrek aan leeslus by die Afrikaners. Maar die belange van die pionier lê dan ook in die praktyk van die lewe, nie in die dinge van die gees nie. As daar eenmaal 'n drukpers is, stel hy meer belang in die aankondigings van slaweverkopings en markberigte as in poësie of toneel. Daar moes geveg word om 'n bestaan of in selfverdediging, die land moes bewoonbaar

¹⁾ P. B. BORCHERDS: *Memoir* p. 7.

²⁾ Ibid. *Memoir* p. 9.

gemaak word, huise en skure opgetrek word. En in 'n land waar die sonskyn boonop iedereen in die ope lug lok, is dit begryplik dat literêre smaak eers langsaam onder die boerebevolking ontwikkel het.

Voorlopig hou ds. BORCHERS hom tog besig met poëtiese ontboeseminge tot lering en stigting van die gemeente en die klein ontwikkelde vriendekringetjie. Die *Kaapsche Courant* kondig op 24 April 1801 aan dat

„Op Heden is van de pers gekomen Het eerste en Derde stukje van het Leerdigt — de Maan — zijnde de inleiding en de begrafnis van den Grijsaard. Te bekomen aan het pakhuis van den Heer ANTONI in Kaapstad.”

Dat daar g'n groot toeloop na die pakhuis was nie blyk uit sy herhaalde klag later dat die opbrengs nie eens die papier waarop die verse gedruk was vergoed het nie! ¹⁾ Tog was die uitgewers optimisties genoeg om in 1802 die hele gedig *De Maan* bestaande uit vier sange, waarin agtereenvolgens oor die lewensloop, begrafnis en oordeel van 'n grysaard met die digterlike naam van Philander gesing word, uit te gee en die seun het gesorg dat hierdie lettervrug van die vader 'n herdruk beleef het in 1858. ²⁾

Die eerste stuk van hierdie „Leerdigt” open met 'n aanroep tot die maan as die

„Bekoorlijk schepsel, dat in d'ongemeeten boogen
zoo staatig, plegtig, stil, ginds heen drijft voor mijn oogen.”

Die digter gaan gebuk onder droefgeestige stemminge en daarom is die „silverblank gelaat” hom tot troos. Die stille krag trek sy gees na omhoog as die geraas en gedruis en die aardse gewemel stil is. Hierdie droefgeestigheid, die verheer-

¹⁾ P. B. BORCHERDS: *Memoir* p. 10.

²⁾ Eksemplaar van die eerste druk berus in die Openbare Bibliotheek in Kaapstad. In 1858 is dit „Herdrukt naar het oorspronkelijke in 1802 uitgegeven, en destyds de eerste Lettervrucht in de Kolonie” by VAN DE SANDT DE VILLIERS & KIE. met 'n kort *Levens Berigt* deur P. B. BORCHERDS.

liking van die gedempte lig, die voorliefde vir die eensaamheid, die troosteloos neersink in stille weedom is kenmerkend vir die sentimentele rigting van ROUSSEAU wat as 'n reaksie op die rasionalisme, die verstarring van die klassisisme van die agtiende eeu gekom het. Die klassisisme van CORNEILLE, RACINE, VOLTAIRE en BOILEAU met sy *Art poetique* het blywende grootse dinge voortgebring, maar in Holland slegs navolging, leë holle klank sonder innerlike lewe; dor en duf is die voortbringsels van *Nil Volentibus Arduum* waaronder die Frans klassisisme in Holland tot bloei kom. Die klassisisme het uit die Renaissance ontwikkel, maar in die agtiende eeu totaal uitgedroog totdat ROUSSEAU 'n eie rigting en karakter aan die nuwe Renaissance gegee het wat deur die hele Wes-Europa tot ons Suidhoek toe versprei het. Dit is nie soos in die sewentiende eeu 'n vrye studie van die oudheid wat die vernuwing bring nie, maar die gevoel van die mensheid soos dié tot selfbewustheid gekom het. Self-analise is aan die orde van die dag en dit veronderstel 'n sekere mate van rypheid. Die individu gaan homself belangrik beskou, sy eie gevoelslewe en gedagtegang haarfyn ontleed. Dit is begryplik dat hierdie drang na selfontleding in die loop van die eeu sou uitloop op sieklike oordrewe leed en vreugde, op 'n uitrafeling van eie sieletoestande, op 'n blindstaar op die probleme van die dood. ¹⁾

Ook ds. BORCHERDS staan voor die probleem of die Heelal miskien bevolk sou wees met skimme, „de rijpe vrugt” waarvan ons maar „onvoldragen dragt” is. Met sy verstand probeer hy deurdring in die geheimenisse van die geesteswêreld, kom tot die gevolgtrekking dat oorsprong van mens en gees identiek is en „wij rijpen op als gij voor 't rijk der eeuwigheeden.” Naïef peins hy of die engele miskien soos voëls „bij het licht der Maan soms op en needervaren,” en of hul miskien wesens van gelyke beweginge as ons is:

„Hoe gaat het, klimt gij op? of zweeft ge derwaards aan?
Of vliegt ge snel, gelijk een straal, langs Hemelpaën?
Of moogelijk wandeld gij, gezellig op naar boven.”

¹⁾ Vgl. J. PRINSEN: *Handboek* p. 441.

In dié geval sou hulle miskien self sigbaar wees aan die bewoners van die maan — 'n gedagte wat nie as „schranderere beuzelingen” moet verwerp word by nadink oor die oneindigheid van die Skepping nie! In die ontledende, die poging om deur te dring tot die kern van die saak, die yskoue redenering, die gladheid van die versmaat hoor ons die 18de eeuse klassisis wat tog ook as hy diep onder die indruk van die groot Skeppershand kom, sy ontroering in 'n aangrypende beeld kan vasgryp:

„ — en 's grooten Scheppershand,
Heeft stad bij stad alom door 't ruim heelal geplant.
God stroyd zijn waerelden daar heenen als de sterren.”

Maar sulke glansende goudstippeltjies is seldsaam. Al te dikwels swyg die digter en bly die redenaar aan die woord — hy sou immers 'n leerdig skrywe waarin geen heersende ondeug ongeskilder sou bly nie, tot ewige skrik en afsku vir die lesers. Die ongodsdienstigheid en die diepbedorwe sedes kom eerste aan die beurt, daarop volg die nyd en die arglistigheid van die menslike geslag wat MEENT BORCHERDS tot retorika prikkel waarin hy die baasretoriker SENECA self na die kroon steek. Dit is asof ons 'n naklank van VONDEL hoor, maar dan VONDEL op sy swakste, waar die groot sewentiende eeuer die Romein 'n verwoesting laat aanbring het in sy mooi-voelende kunstenaarstalent:

„Maar welk een spook staat ginds zo aaklig gift te braken?
Het is de nijd! die al wat loflijk is gaat laken,
Tweetongigheid, blaast aan haer zij' fenijn'ge reen,
Gelijk een adder 't gift, bedektlijk om zich heen.
D'arglistigheid, met al het schriklijk schoon der slangen
Omkleed, wind looslijk zig door honderd schuynsche gangen,
Tot dat z' al schuifelend, is aan haar doel geraakt,
En 's naastens val heeft onvermijdelijk gemaakt.
Veelkleurig-bont; zo als zij zig het eerst vertoonde,
Wanneer d' onnozelheid in 't paradijs nog woonde,
Verrascht zij menigmaal ook zelfs een waakzaam hart.”

In werklikheid kan dit niks anders wees nie as 'n navolging van een van die tientalle Fransklassisistiese stukke wat in

Nederland vertaal, bewonder en nagevolg is in die agtiende eeu, hoewel enige dramas van VONDEL vermoedelik op die rakke van die Stellenbosse predikant sou kon gestaan het.

Aan die slot van die eerste stuk moet die Mammondienaars dit nog gewaar voor die sanger die ryk van die ondeug en bedrog vaarwel sê en die silwer maan hom voorlig na die „rijk der wijsheid,” na „’t gebied der reeden.” Van die verstand, die rede verwag die klassis alle heil. In die ontwikkelde Europese kringe het daar ’n vaster bewuswording gekom wat sterk in die literêre kuns geopenbaar word. So het deur die geweldige invloed van LESSING ’n kuns ontstaan wat gedra word deur die Logos, ’n klassiek wat as basis het die wysgerige, logiese denke naas dié waarin die gevoel klop. Die grysaard PHILANDER kom self aan die woord in die tweede stuk. In die rustige tuin „met eig’ner hand beplant” waar hy tot maanlig-mymeringe gestem word, herdenk hy sy tagtigjarige lewensloop. Dan is dit asof ons CATS in sy *Tachtigjarige Leven* (1656) hoor. Die beeldspraak is ewe smaakloos en souteloos. Smakeloosheid is ook een van die eienaardighede van die Fransklassisisme b.v. by HUYDECOPER en FEITAMA met hul telkens terugkerende aansprekingsvorme „halsvriendin”, „bedgenoot”, „tweede leven”. By ds. BORCHERDS heet die bruid ook „mijne rib, mijn Eva!, mijn vleesch, en been van mijne beenen.” Allerlei moralisasies en uitweidings oor die moeders wat afwyk van die pad deur die natuurwette voor geskrewe, die waarskuwing dat die natuur self „op ’t zeerst uw dwaaze kieschheid wraakt”, herinner aan die sewentiende-eeuse sedepreker en sedemeester, maar is tege-lykertyd ’n uiting van die agtiende-eeuse aanbidding van die natuur en die voorgewende veragting van die kultuur. Onder heel veel leë gepraat kom af en toe tog ’n kragtige forse tekening voor of selfs ’n enkele reël wat pakkend is. Die stramme liggaam van die ou man „schijnd reeds aan den stoel gewend” waarop hy sit en peins oor die storms wat oor hom geloei het:

„Hoe meenig onweers buy is langs mijn grijzen kop,
Niet huilend heen gegonst, of stiet zich dreigend op
Dien zilverhairigen kruin, verschrikkelijk in stukken.”

As 'n silhoeft teen die bleek skynsel van die maan teken MEENT BORCHERDS ook die moeder wat haar kind voed, dieselfde seun „die thans de steun zijt van mijn ouderdom.”¹⁾ Maar „op die lente van hul vreugde het die lanfer van hul rou” gevolg. Eers word PHILANDER aangetas deur 'n swaar siekte waarvan hy genees dank sy die liefderike versorging en die vurige gebede van sy familie — 'n ongeval wat hy vergelyk by 'n skone herfs ná die eerste woeste buie uitgeraas en verbygetrek het. Daarop volg die barre onherbergsame winter — ELOISE, sy „hartvriendin”, sy „zusterlijke ziel” (terminologie van die agtiende-eeuse klassieke dramas) ontval hom deur die bleke dood.²⁾ Oor die velde van herinnering kom sy soms teen middernag in drome tot hom weer. In die maanlig wag die grysaard verlangend op so 'n terugkoms en ongemerk breek sy lewenskoord:

„Het groote grondrad van des leevens borrenput
Stoot zig in stukken.”

Deur die alles-vormende hand van die Godheid word die grysaard, nou 'n kind in die geesteswêreld, tot volkommenheid gevorm „van vouw tot vouw” tot hy uiteindelik weer met ELOISE verenig word maar dan voor die troon waar daar geen skeiding meer sal wees nie.

Vorm sowel as inhoud en toon van die tweede stuk is dié van die „Romance” wat die agtiende-eeuse digters so graag beoefen het. Dit moes die skyn wek van 'n objektiewe vertelling, maar is niks anders as 'n subjektiewe gemymer oor lewe en dood. In PHILANDER en ELOISE is MEENT en ALETTA BORCHERDS maar al te deursigtig geprojekteer.

Was die tweede stuk tog nog meer verhalend, die derde, *De Begraafnis* sluit nou aan by die bespieëlinge van die eerste. SOPHRON, „die oudste van PHILANDERS vrome spruiten,” merk op dat die maan iets van haar helderheid verloor het, dat sy „als met een rouwkleed wierd omhangen” en dan kom hy tot die ontdekking dat sy vader die tyd met die ewigheid

¹⁾ nl. PETRUS, die skrywer van die *Memoir*.

²⁾ Grieselig van juistheid is die voorspelling. ALETTA JACOBA is inderdaad voor hom gestorwe.

verwissel het. Daar is sentimentaliteit in die somber reëls waarmee die digter die smart van die gesin teken maar tog treffend is die toneeltjie, 'n skilderspenseel waardig, waarin die getroue ou huiskneg sy „tranenloze smart” uitstort oor die heengaan van die meester:

„Een oude huisknegt selfs, die nauwliks meer kon gaan,
Een ELIËZER, die veel jaren lang geleeden
PHILANDER had gediend, komt waggelend aangetreden,
En uit al stamelend, met een gebroken hart,
En wankelende stem, zijn tranenloze smart.”

Die skrywer van die *Memoir* vertel dat die vader, hier PHILANDER, die gewoonte gehad het om allerlei natuurverskynsels aan sy kinders uit te lê, en hier laat die digter by monde van SOPHRON 'n uitgerekte gefilosofeer volg oor die probleme van die dood en die lewe. By die graf word die lof van PHILANDER gesing deur vriend en maag aan wie hy menige nuttige les uitgedeel het, en van die moontlikheid gewag gemaak dat sy gees en dié van die vroeër reeds gestorwe ELOISE vergunning mag kry om:

„....Soms eens nae omlaag te dalen,
En bij deez grafspelonk, hier eenzaam rond te dwalen,
Of in het schaduwrijk des bleeken doods, misschien
Het overblijfzel van u zelv te liggen, zien.”

Die somber doodsgedagtes, die bespieëlinge oor die hier-namaals, die lofsange by die oop graf, die grieselighede oor verrotte hout, oor as wat met as saamgedruk word, oor wurms knaende aan die lewenlose romp — dit alles is kenmerkend vir die sentimentele rigting in die algemeen en die „romances” van RHYNVIS FEITH in besonder, hoewel die weë, soeterige gedweep van die Hollandse tranedigter tog nie so opvallend by die Afrikaanse is nie. Die klassis in BORCHERDS het opperheerskappy bly voer maar die sentimentele ontbreek nie.

Die vierde en laaste stuk, *Het Oordeel*, is so onverstaanbaar soos die apokaliptiese visioene self, maar sonder hul gloed en visionêre krag. Die denkbeelde is gedeeltelik ontleen aan Psalm 104, gedeeltelik aan die een-en-twintigste

hoofstuk van die Openbaring van Johannes, albei literêre voortbrengsels van die suiwerste gevoel waarin 'n hoë vlug van die verbeelding te bespeur is. Maar ds. BORCHERDS is in die eerste plek 'n verteenwoordiger van klassisisme, man van die verstand wat die Gees der Wysheid aanroep:

„Kom, daal neer op mijn gedichten,
Betraal het oog der ziel! help mijn verstand verlichten.”

En met die leerdig sou hy ook die verstand van ander „verlig” met die gevolg dat die poëtiese ontboeseminge van sy Bybelse bronne tot verstandsverse afgewater word. Alles in Het Oordeel is in 'n plegtige, verhewe toon gehou, die digter strewe na 'n abstrakte waarheid, maar alle hartstog, passie is daaruit. Die lyn van sy verbeelding styg weer as hy PHILANDER, eerbiedig en bewend van heilige ontsag, sien opvaar tot voor die Goddelike Majesteit. Sy voorstelling van die hemel het verband met dié waarmee ons kennis maak in VONDEL se *Lucifer* wat in dieselfde sfere speel nl. 'n sfeer waarin glinsterende saffiere fonkel, 'n gloed van serafyne rondsweef, van harpgesang en palmgewuif. Daar lees 'n Seraf uit

„....het boek van Gods gedagtenis,
Al wat er ooit, 't zij goed of kwaad veroorzaakt is
Door woord of werken die de Grijsaard had bedreeven.”

Die „duisend goede werken” van PHILANDER is tog nie in staat om die weegskaal van die Regter omhoog te hou nie. By die kalvinistiese predikant spreek die skuld en sondebeseft hier duidelik waar hy nie wil hoor van die uitdelging van sy skuld deur 'n hoeveelheid van goeie werke waarin die Rooms-Katolieke priester troos vind nie. Die spanning word opgewek deurdat die Duiwel wat van verre die oordeel aangekyk het, uit sy hok te voorskyn kom en van helse vreugde gryns. 'n Lang vermaning teen die Vyand wat gedurig na sy prooi snak, kan die leerdigter nie onderdruk nie voor hy Satan, deur die tussenkoms van die Middelaar, sien neerstort in die ryk der helle, vloekend en tandeknersend oor die neerlaag. Die Regter spreek die grysaard vriendelik aan noudat die spanning gebreek is:

„Gij hebt o menschenkind! ook wel den band verbroken
 Der eerste onafhankelĳkheid —
 Onschuldĳg zĳt ge niet — niet vlekloos heilig — maar
 Gij hebt geloof, en God kan nooit zĳn woord verbreken.”

Sy loon in die hemel is groot, hy vind daar die geliefde terug:

„Gaa! reis met Heloise het rĳk der schepping door.”

Dit was die silwerstrale van die maan wat die digter tot sang genoop het; nou daal hy uit hoër sferes neer, voel hom nog

„verr’ van behoude reë... al dobbrend
 Zwervend op ’t vlak dier holle baren,”

maar tog veilig in die vaste geloof dat ook sy lot, presies soos die gange van die maan, deur ’n Hoër Hand bestuur word. Met ’n gewaagde beeld wat dié van die sewentiende-eeuse metafisiese poëte, soos JOHN DONNE, na die kroon steek, maar waarin iets van die huiwering van die nietige mensiel teenoor die grootsheid van die Skepper tril, sien hy hoe dat Maan en Mens

„...Zigtbaar aan des Almagts vinger hangen.”

Die taaie klassisistiese leerdig staan ver van ons eeu af, daar sit te weinig gevoel in, ’n enkele geslaagde reël uitgesluit, die bou en die toespelings is te verstandelik uitgedink, maar as kultuurhistoriese monument is dit enig in sy soort.

Behalwe die Bybel en die gesange van SLUITER was FLAVIUS JOSEPHUS en boeke oor die martelare geliefde lektuur in die huis van die Stellenbosse dominee. Van die Duitse lied „Für alle gute sey gepreist” het hy ’n vertaling gemaak wat saans in die huislike kring gesing is, „and this was followed by an evening hymn, composed by the parent in Dutch, in an hour of retirement; it contained sixteen verses.”¹⁾ In die verslag van die byeenkoms van die genootskap vir Landbou, Kunsten en Wetenskappe op 1 September 1800 staan aangeteken:

¹⁾ P. B. BORCHERDS: *Memoir* p. 225 en 227. Ek het vrugteloos hierna gesoek. Alle inligting sal welkom wees.

„Het gedicht ter gelukwensching van het Genootschap, het werk van den Wel-Eerw. Heer BORCHERDS, Predikant te Stellenbosch. Zijn Wel-Eerw. wordt voor dit sierlijk adres bij dezen door den Raad beleefdelyk bedankt.”¹⁾

Die aandgesang en hierdie geleentheidsvers het verlore gegaan.

2. DIE VERLIGTING (AUFKLÄRUNG) STEUN VIR DIE HOLLANDSE KULTUUR IN SUID-AFRIKA, KAN DIE ALGEMENE GOEDKEURING NIE WEGDRA NIE.

In 1802 word die Kaap teruggegee aan die Bataafse Republiek en generaal J. W. JANSSENS en kommissaris UITENHAGE DE MIST uitgestuur om die ou besitting weer in ontvangs te neem (1803). Ag jaar lank het die Kaap onder Engelse bestuur gesorteer voor 'n Hollandse regering weer aan die bewind van sake kom. Onderwyl het die Engelse taal, gees en politiek vaste voet gekry. Die verengelsing is begryplik in 'n tydperk wanneer die amptenaredom hul spreekwoordelike aanpassingsvermoë so goed beoefen het, wanneer die verengelsingproses so onbewus en ongemerk gegaan het by die godsdienstige leiers, gewoonlik die mees vashoudende groep, behep soos hul was met die bekering van die heidene en fel gekant teen die Franse stroming. Die metodistiese stroming sedert die koms van die eerste sendelinge van die Londense genootskap, VAN DER KEMP, KICHERER en EDWARDS in 1799, het die koloniste uit die staanspoor òf Engels geöriënteer òf in die harnas geja. En die tydperk 1803—6, merkwaardig in ieder opsig vir die behoud van die Hollandse taal en kultuur, kerklik, opvoedkundig, ekonomies en staatkundig,²⁾ was veel te kort om 'n verandering in die geesteshouding ten opsigte van die stamland by die Kapenaar te weeg te bring. DE MIST klae dat dit jare sal duur voordat die Kapenaars weer Hollanders in hul uitkyk sal wees, en ondanks al die verbeteringe deur hom voorgestel, laat hulle

¹⁾ Aangehaal uit P. B. BORCHERDS: *Kort Levens Berigt* p. 48.

²⁾ Vgl. J. P. v. D. MERWE: *Die Kaap onder die Bataafse Republiek 1803—1806*. SWETS & ZEITLINGER, Amsterdam, 1926.

hul 'n paar jaar later nogmaals inlyf, soos hulle hul laat bevry het, sonder mok of mor, op enkele uitsonderinge na. In die grensdistrikte waar die Voortrekkers vandaan sou kom, was dit anders; daar het die Hollandse driekleur nog drie jaar langer gewaai nadat dit reeds van die Kasteel van Kaapstad verdwyn het,¹⁾ maar die kultuurdraers in die stad en onmiddellike omgewing kon dit minder skeel dat die Rooi-Wit-Blou vergoed neergehaal was.

Dit is die bloeijare van „vryheid, gelykheid en broederskap,” van „verligting” en „nut van het algemeen”, geestelike strominge en begrippe wat vanuit Frankryk die moederland tot gevaar van verlies van identiteit toe af beïnvloed het en deurgedring het tot in die verste lote van die stam. Ds. BORCHERDS was bitter gekant teen die „Nationale Conventie” en die „Vryheidsboom” en jare later sou hy hom selfs op CONFUCIUS beroep om sy teenkating te motiveer,²⁾ 'n verset wat sy oorsprong het in die totale negering deur die revolusionêre groep van die godsdienssin wat diep in die Hollandse nasie wortel. Van die sekulêre stelsels van die Bataafse Republiek kon hy nie veel heil verwag het nie.

Daar word 'n tak van die *Maatschappij tot Nut van het Algemeen*, wat in 1784 in Holland tot stand gekom het, in Kaapstad opgerig. Die doel van die maatskappy was „om de menschen tot braave burgers te vormen” en te sorg vir moedertaal-onderwys.³⁾ Die lede het hul eerste vergadering in Augustus 1803 onder voorsitterskap van J. A. VERMAAK gehou. Die werksaamhede van die dag is afgesluit met 'n vers, tipiese rederykersgeknutsel, maar veral in die slotreël is die vervaardiger interessant as tydspieël:

¹⁾ Vgl. S. P. ENGELBRECHT: *Thomas François Burgers* p. 145. DE BUSSY, Amsterdam, 1933.

²⁾ In *Chineesche Ode* in *Ned. Z.A. Tijdschr.* Deel I p. 126. Ook in *De Merkwaaardige Grot*, Tijds. Deel I p. 348, en *De Levensreis*, Tijds. Deel I p. 23 tree hy op teen die Vryheidsdwinglandy van die Franse. Sien verderop.

³⁾ Uiteengesit deur NICOLAAS VAN ES in *Kaapsche Courant* 18 Junie 1803. Oor moedertaal-onderwys vgl. *Kaapsche Courant* 23 Julij 1803, 30 Mei 1803. Die sekretaris C. L. NEETHLING het die uitnodigings tot aansluiting geplaas in *Kaapsche Courant* 30 April 1803.

„Dit is dan d' eerste Proef om groeijen, bloeijen, leven
 Aan kunst en wetenschap ook in dit Land te geven,
 Onttrek uw hulp haar niet, bewoners van dit land!
 Dan ziet gij eens de landbouw bloeijen,
 Uw kroost in wetenschappen groeijen
 Terwijl verlichting hier het onverstand verband.”¹⁾

3. POGINGS TOT GESKIEDSKRYWING.

Die wetenskap wat MEENT BORCHERDS die liefste beoefen het, was die vaderlandse geskiedenis. Met een voet bly hy staan in die klassisisme van die agtiende eeu, maar van die nuwe belangstelling in die nasionale verlede wat die Romantiek aan die begin van die neëntiende eeu bring, is daar ook spore by hom. Suidafrikaanse geskiedenis blyk ds. BORCHERDS, die Oranjeman, se *fort* te gewees het, maar wat hy ons gee is meer Romantiek dan werklikheid. Sodra die *Nederduitsch Zuid-Afrikaansch Tijdschrift* in 1824 sy verskyning maak,²⁾ beraam hy die plan om allerlei merkwaardighede uit die Stellenbosse argief te versamel en in die vorm van 'n *Beschrijving van Stellenbosch* in die tydskrif te plaas. In die tweede deel (1825) verskyn daar vier stukke, nl. oor die ligging van die dorp, die burgerlike en kerklike besture en die skole.³⁾ Die geskiedenis word in die derde deel⁴⁾ voortgesit met 'n uiteensetting van die vernaamste gebeurtenisse wat daar plaas gevind het sedert die stigting, soos die opstand van ESTIENNE BARBIER in 1739, die klag van GUSTAAF WILLEM VAN IMHOFF dat die godsdien in die volksplanting verwaarloos word (1743) deur gebrek aan kerke en predikante, die „algemeenen dank-, vast- en bededag” in 1747, toe die berig kom dat daar wapenstilstand getref is tussen Nederland en Engeland aan die een kant en Frankryk aan die ander, die dood van RIJK

¹⁾ *Kaapsche Courant*, 27 Aug. 1803. P. B. BORCHERDS: *Memoir* p. 245.

²⁾ Gedrukt voor den redakteur, Ter Gouvernements drukkerij. Die eerste serie loop van 1824—43.

³⁾ *Ned. Z.A. Tijdsch.*, Deel II pp. 190, 266, 331, 414.

⁴⁾ *Ibid.*, Deel III pp. 53, 121, 205, 294, 374, 432.

TULBAGH in 1771 en die lykrede ¹⁾ wat ds. SERRURIER gehou het, waardeur ons 'n denkkeeld kan vorm van die algemene droefheid wat die sterfgeval destyds veroorsaak het, ens. — dit alles en nog veel meer het hy geskrywe in die loop van die derde jaar van die bestaan van die tydskrif. Die beskrywing word voortgesit tot in die sewende deel (1830), waar dit stomp afbreek by die tweede aanval op die Kaap. Die *Beschrijving* bring ons tot by die trek van die liggewonde LICHTENSTEIN deur Stellenbosch na die slag by Blaauwberg om hom aan te sluit by generaal JANSSENS se troepe in Hottentotsholland en die verblyf van die Engelse ingesetenes van die Kaap op Stellenbosch, waar hulle met die grootste hofflikheid behandel is, meer as gaste dan as krygsgevangenes. Na twee weke was die rus teruggekeer „en men naauwelijks zou gezegd hebben, dat het dorp eenige verandering van dien aard had ondergaan,” ²⁾ verseker die geskiedskryver ons, bly en opgelug om die vrugte van die „Vryheidsboom” te sien afval en wegrol!

VONDEL het gesing:

„Van een boom scheurt nimmer tak zonder krak
Zonder zucht en jammerteeken.”

Maar die deursnee Kapenaar het hom rustig, selfs blymoedig aan 'n nuwe heerser onderwerp en die moederland haar gewillig teruggetrek uit Afrika, voorlopig altans. ³⁾ Die betrekkinge tussen Nederland en Suid-Afrika het in die Franse tydperk daar en tydens die Engelse besetting hier, so los geword, dat 'n mens versteld staan oor die lamlendige onverskilligheid, waarmee „bloed en bloedverwant” die natuurlike band verbreek het, hoewel die verhaal, as sou die moeder so ver gegaan het om haar kind te verkoop, kragtig weerlê is. ⁴⁾ Los, maar heeltemal verbreek was die band nie, want die Hollandse skepe het nog gedurig in die baai gekom en in 1838 is

¹⁾ Afdruk Ned. Z. A. Tijds. Deel III p. 12.

²⁾ Ibid., Deel VII p. 278.

³⁾ Vgl. H. P. N. MULLER: *De Zuid-Afrikaansche Republiek en Rhodesia*, 1896.

⁴⁾ Vgl. N. MANSVELT: *De Betrekkingen tusschen Nederland en Zuid-Afrika*, Utrecht, 1902 en Prof. HEERES: *De Kaap verkocht?*

S.K.H. PRINS FREDERIK WILLEM HENDRIK VAN ORANJE op sy terugreis van die Ooste met Oranjevlae en kokarre aan die Kaap en op Stellenbosch ontvang.¹⁾ Tussen die jare 1845 en 1861 het nie minder as seshonderd persone uit Nederland ons boerebevolking kom versterk²⁾, uit eie krag het die *Nederduitsch Zuid-Afrikaansch Tijdschrift* die Dietse kultuur 'n tydlank gehandhaaf met ds. BORCHERDS as vernaamste bydraer in die eerste jare van sy bestaan, maar die groot ongelyke kultuurstryd het met die vertrek van die Bataafse troepe in volle erns begin. BORCHERDS sluit sy laaste hoofstuk van die *Beschrijving van Stellenbosch* af vir sover hy gekom het, met 'n lewendige uiteensetting van die ramp, wat die kolonie op 4 Desember 1804 geteister het in die vorm van 'n aardbewing. Hy het die skokke self beleef, die verbystering, wat dit onder die inwoners gebring het, meegemaak en as kenner en liefhebber van die natuur onthuts gestaan by die onnatuurlike vlamrooi, wat soos 'n geweldige brand teen die Drakensteinberge opgestyg het. Sy styl word warm en meeslepend as hy deur die natuurskoon ontroer word; die digter in hom het sporadies wakker geword, ook waar hy geskiedenis skrywe, en nooit vergoed ingesluimer nie. Die skoonheid van sy omgewing het aanleiding tot twee korter sketse gegee, een wat reeds vroeër geplaas is, *De Waterval in den Jonkershoek nabij Stellenbosch*³⁾ (1828), ('n vervolgstuk uit die *Commercial Advertiser* van 7 Januarie van dieselfde jaar) en 'n *Beschrijving van de Fransche Hoeks Hottentots Hollands Kloof* in 1830,⁴⁾ die jaar waarin sy swarmoedigheid „bijzonder in de Maand Augustus”⁵⁾ so toeneem, dat hy sy werk moet staak en daar geen vervolg van die geskiedenis van Stellenbosch in die Oktober- en die volgende aflewering verskyn nie.

Ds. BORCHERDS was goed bewus van die feit, dat die geskiedenis van die drosdy Stellenbosch slegs een tak van die algemene geskiedenis van die volksplanting uitgemaak het,

¹⁾ Vgl. F. C. L. BOSMAN: *Drama*... p. 5, 339 en 265 en verderop.

²⁾ *Ibid.* p. 5.

³⁾ *Ned. Z.A. Tijds.* Dl. VII p. 48, 120.

⁴⁾ *Ibid.* Dl. VII p. 180, 276.

⁵⁾ Vgl. *Levens Berigt* Red. *Ned. Z.A. Tijds.* Dl. I p. 138.